COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
CU56472706
895.2B735 DS
V alasz Brassai isme

Digitized by Google

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VÁLASZ

BRASSAI ISMERETTYŰJÉRE.

IRTA

SZEMERE MIKLÓS.

KOLOZS-DOBOKA MEGYEI TANKER. TANITÓ-TESTÜLET

SZ. DOMOKOS REF. PAP.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA FORSTER R. A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

1862.

Digitized by Google

895.2B135
DS

24029H

Digitized by Google

245294 MAR 17 1965 RS

Brassai Sámuel ur „Nincs többé ismerettyű“ cim alatt antikritikát irt ellenem, Salamon Ferenc egy irodalmi állitásának védelmére a Szépirodalmi Figyelő II. folyamában, dec. 12. és 19. 1861. a 6. és 7. számban. Jelen cáfolatom „ismerettyűjére“ miért nem jöhete ki az illető helyen, hová tulajdonkép tartozott, t. i. az emlitett kritikai lapban, miért volt kénytelen önállólag megjelenni, alább el lesz mondva.

Digitized by Google

Digitized by Google

VÁLASZ

BRASSAI SÁMUEL UR „ISMERETTYÜJÉRE.“

Mily gyönyör volna oly szónokot hallgatnunk, ki a Tiszaszabályozásról akarván szólani, mielőtt beszédéhez kezdene, elmondaná: hogy ő hét gyermek atyja, két leányát már férjhez adta, egyiket Margitfalvi Tóbiás Józsefhez, ki hires repcetermesztő, másikat Nepomuk Jakabhoz, Nepomuk András legidősebbik fiához sat. (Brassai mind a hét gyermeket elszámlálná!); vagy azon házi gazdát, ki bennünket addig nem bocsátana házába, mig az ajtóban végig nem hallgattuk kapuja, kerekes kutja, galambduca csinálásmesterségének nemes, de unalmas történetét; s terített asztalához addig le nem ültetne, mig a feltálalt sült lud, pirított malac s borjufej néhai egyénisége minden környülményeibe be nem avatott bennünket! Gyönyört mind ez aligha szülne, de kacajt igen, s a kacaj is nagy jótétemény, ha helyén s idejében juthatunk hozzá. Ily komikai alak a mi

Digitized by Google

különben sok ismeretü Brassaink! Kritikát ir ellenem, de előbb meg kell tudnod tőle tisztelt olvasóm széles száraz hosszasan: hogy ő „a természetiek őre!“ hogy ő „igen szeret kövei, burjánai, állatai közt mulatni; ezt ide tenni, azt oda tenni, determinálni a fajt, cédulát ragasztani rá, ha ismeri, jó, ha nem ismeri, még jobb, mert ez által ő szemlészből felfedezővé, tanulóból tanárrá, tyróból magisterré válik.“ S im e boldogság közepett „nem hagynak neki békét! bántják! bántják kitömött szarkái s gémei között!“ Kik bántják? „a barbarismus! és pedig ennek legkiállhatlanabb fajtája: a civilisatio palástjába burkolódzott barbarismus, s a nyelv-, a logikarontók, és végre — Szemere Miklós!“ — Most tehát már tudod t. olvasóm, hogy ez öntetszelgés, ez a lángész félrecsapongásait mimelő praefatio hová vezet! Kritikát ir, nem örömest teszi, de — bántják, nem hagynak neki békét! — Figyelmezz kérlek e pár szóra, aligha árult el több önhittséget mondat valaha, mint e két szó. Hallgatna örömest, de kénytelen felszólalni; ha mi balfogás merül fel a tudomány mezején, az őt sérti, az őt bántja, mert ki más, ha nem ő a fő Aristarch képes azt helyreigazítani! Kénytelen tenni akaratja ellenére is, mert széles e hazában senki más nem pótolhatja helyét. — E senki más által nem pótolható hiányt akarja tehát jelen kritikájával is betölteni. Kolosvár most képzetemben Erdély falán függő óriási kakukos óra, melyből Brassait mint szárnyát rezgető dühös kakukot látom kiugrani ellenem, tizenkétszer kiáltva el: hogy ütött végórám

Digitized by Google

S most, halljuk Brassai ur cáfjait ellenem. Habár nem tőlem függő okok miatt, kifogytam időmből, hosszas leszek, mert megtámadott s egyszersmind támadó vagyok.

„Nincs már ismerettyü!“ kiáltja Brassai ellenem. Van, de nem a Brassai ur ismerettyüje! nem átalános, de kivételes; ezt elismerem, amazt tagadom. Jó lesz a tételeket ismételni. Salamon, s ön állitása „az iró oly hasonló müvéhez mint csak két tárgy lehet;“ Szászé s enyém: „az iró gyakran oly különböző müvétől mint csak két tárgy lehet.“ Önök tehát az irót mindig egynek hiszik müvével, mi nem mindig egynek, sőt én a nagyobb részt nem egynek. Mielőtt állításomat részletesebben taglalnám, sort kell mennem Brassai ur cáfjain.

„A szótól a tettig nagyobb a tér mint földünktők a Sirius csillagáig,“ mondám előbbi kritikámban. — „A felleg — ugymond erre B. u. — nem elég magas Sz. M. urnak; mit „Nubes!“? Sirius! Sirius! — Tán mégis igen messze lesz, mit? Engedjük le felére; alkudjuk negyedére, századára, billiód részére! Nem ugy atyámfia!“ — Nagy baj, ha a pedans tudós nem az értelmet, hanem pusztán a szót tekinti. Brassai urat kivéve, minden más érti, hogy e kifejezés: mint földtől a Siriusig, semmi más, mint: igen messze van; egyszóval a szokott mindennapi mondás: „ég és föld különbség.“ Mondom minden más érti, Brassai ur nem érti. Találja neki kérdésére: volt-e már ön Bécsben? valamely kolosvári lakos ezt felelni: „ezerszer is,“ — rögtön de-

Digitized by Google

monstrálja, hogy nevetséges állitás, mert Kolosvárhoz Bécs 80 mértföld, ezerszer 80 nyolcvan ezer mértföldet tesz, ezerszer tehát nem lehetett Bécsben. Risum teneatis! — Azonban ha ez: „oly messze van a szótól a tett, mint földünk a Siriustól,“ csakugyan rosz, tegyük tehát igy: oly messze van, mint Brassai urtól a humanus modor.

„A szóból, mond Brassai ur, ugy lesz tett, mint a virágból gyümölcs.“ Ugy látom, a mily gyönge psycholog ön, ép oly gyönge kertész. Meddő virág is van (meddő szó), melyből soha sem lesz gyümölcs, s a nem meddő virágból valjon lesz-e gyümölcs, hideg, vihar, aszály meg nem rontja-e, az még nagy kérdés. S ha lesz is, milyen gyümölcs lesz?! A figefa virágát nem látjuk, mégis édes gyümölcsöt terem; a fűz virágzik, de nincs gyümölcse. S nem a virágos kendernek van magva, de a virágtalannak. Jobban szeretem a tettet szó nélkül, mint a szót tett nélkül.

„Ime a gyermeknevelés oly meleg védője Rousseau, saját gyermekét lelencházba löki“ (előbbi kritikám szavai).

„Rousseau bizony! hogy is ne Rousseau!“ Itt fölteszi rólam Br. ur, hogy „egy kis elemzésre magam is el fogok szörnyüködni, mennyi sok ferdeséget s valótlanságot halmoztam össze ama pár sor-

Digitized by Google

ban.“ „Mert Rousseau, minden divatozott s divatozó nevelési módnak kárhoztatója; s — mert R. törvénytelen gyermekeit lökte lelencházba, s a „Vallomások“ olvasója előre is gyaníthatta, hogy R. a bitangjait (ha ebben „saját gyermekit“ a „saját“ felesleges, ugy „bitangjait“ előtt is felesleges az: a) el fogja lökni.“

Hallod-e kedves olvasóm? Rousseau müve: „Emil, vagy a gyermeknevelésról“ nem gyermeknevelési mű, mert minden más gyermeknevelés ellen szól. Az antikritika nem kritika, mert mások kritikája ellen van irva. Brassai ur, mert minden más emberrel ellenvéleményben van, nem ember! Ime igy logikázik a Salamon „erős logikáju“ embere! — Ha a Rousseau s Locke nevelési rendszere, mivel az előbbi rendszerekkel ellentétben szabad természethü nevelést ajánl, nem nevelési rendszer, akkor nemde, Brassai ur, Campe s mások neveléstana sem neveléstan, mert hiszen mások ebbeli tanával ellenkezik. S lám Galiczin hercegnő mégis a Rousseaui „nem nevelési tan“ szerint neveltette gyermekeit! mint szintén a szilézíai tanintézetek nevelésök alapelvét, „hogy az ember természettől jó,“ Rousseau nevelési rendszeréből vették.

„Azon két halhatlan férfiu neve, kik századunk természetlenségéből kiemelkedtek, Rousseau és Diderot.“ — „Rousseau nevelési rendszere helytelen, de mit más nevelési modor ellen felhoz, mind igaz“ (Stael: Németországi levelek)

„Rousseau Emilje, az európai ifjuság uj ne-

Digitized by Google

velési rendszerének alapját vetette meg.“ (Wienbarg: Aesthetische Feldzüge).

S valamennyi ismerettár nevelési rendszernek nevezi; de mind ezek ellenére sem nevelési rendszer, nemde B. ur? Jól teszi, tartsa magát erősen!

S most térjünk a lelencházra Különös, hogy mig én erkölcsi szempontból hibáztatom Rousseau gyermekei iránti atyaiatlanságát, ön azt törvényes szempontból védi. „A bitangokkal (szép, szép!) mást nem is tehetett!“ A védelem nemtelen, azonfelül —, hamis! Mert R. öt gyermeke anyját, előbbi gazdasszonyát nőül vévén, ez által gyermekei — „a bitangok“ — törvényesíttettek. S én ugyan nem tudom, de ön se tudja az ellenkezőt, mind az öt házassága előtt született-e, vagy utána is valamelyike? S öt közül csak egyet sem fogadni el gyermekül, egyet sem szorítani atyai keblére, ehhez aztán kőkemény sziv kell! S ezt R. az apák oktatója, az erkölcstanító tevé, s az, ki ezt irá: „Annak, ki atyai kötelességeit be nem tölti, nincs joga atyává lenni“ — s ismét: „Az atyának gyermekei között választás és megkülönböztetést tenni nem kell.“ Ezen második elvet bevallotta, annyi bizonyos; mind az öt gyermekét ellökvén magától megkülönböztetést nem tett köztök.

S ime, mig ön védelmére kel, ő maga (ha való alapon épül a Hölgyfutár mult évi közlése) elitélte tettét. Egyik, derék ifjuvá nőtt gyermekére, egy általa elvesztett tárcáról véletlenül ráismervén, lelkiismereti bánkódásból öngyilkossá lőn.

Digitized by Google

Ime uram! (az „atyámfia“ szebb) látja-e most már „mennyi ferdeséget s valótlanságot halmozott össze?“ Jobb lett volna bele nem kezdeni!

A Horác és Demostheni példa „oly nyomorult erősség, — mondja B. ur — hogy kirí belőle az erőtlenség.“ Futásuk nem ellentét szavuk s tettök között, mert „gyönge idegüek voltak.“

Nézzük előbb Horácot. Honnan tudja ön „gyönge idegét?“ hol van az megirva? s hol a Demosthenes gyönge idege? — S ne feledjük, hogy Horác római volt! és tribunus (ezredes), Brutus tribunusa. Brutus aligha választott volna tribunnak gyönge idegünek ismertet oly válcsatában! S Horácnál én nem is a futást, hanem a paizs elhagyását említem, mely római harcosnál a legnagyobb gyalázatnak tartatott. S ha harcban a gyávaság nem szégyen, mert gyönge idegek eredménye, akkor a hősi bátorság nem érdem, mert erős idegek eredménye. Ön elve egy mértékre vonja a hőst és gyávát. S valjon hiszi-e ön, hogy szabadságharcunkban valamennyi harcosnak erős idegei voltak? s rohant mégis ellennek, ágyunak. Mert csak a müveletlent viszi idegeinek ereje, a müvelt férfit lelke vezérli. Ez hős, amaz pusztán vakmerő. Reszkető idegekkel is helyt áll az, kit a becsület ösztönöz, s a haza képe buzdít. — Egy vezérről azt tapasztalá orvosa, hogy midőn savanyuság volt gyomrában, kislelkü volt s félénk. Horácnak s Demosthennek is savanyuság volt alkalmasint gyomrában;

Digitized by Google

látja ön, én is mentem őket! Ha az erős ideg volna a fötényező, akkor a harcosok miveletlen része volna a bátrabb, mi épen megfordítva áll. „A merészség igenis a vér érdeme, de nem a bátorság; ezt az ész, s a lélek szüli“ mondja Kant. S Homér korántsem dicséri a meggyőzetett Párist, midőn Helena hálószobájába buvék. — Gyönge idegei voltak! — S Horác művei s egyénisége közötti ellentétül, más oldalról hozható fel: ő, kit a „vultus instantis tyranni“ meg nem rettentett — (versben) — kész volt magasztalni a köztársaság azon koronás eltörlőjét, ki ellen fegyvert fogott Brutus alatt. Hiában! mig egy költő társa, kiről alább lesz szó, csak egy királyi vacsorát evett, Horác számtalan királyi vacsorának volt vendége. Habár Horác minden római költők közt legkedvesebb költőm, Gyulainak róla irt szép költeményével tartok.

Demosthen, futása közben, a tövisbokrot, melybe ruhája akadt, s melyet ijedtében ellennek gondolt, kérte, hogy legalább életének kegyelmezzen. Ujra gyönge ideg! Cáfom az rá, mi Horácra volt. S álljon itt egyszersmind Plutarch véleménye róla. „A harcban nem hogy szavához s a paizsára arany betükkel irt jelmondathoz: „jó szerencse!“ lett volna hű, sőt a leggyalázatosabban hagyta ott állását.“ S tekintsünk még egyszer Plutarchba. „Demosthen, a nagy szónok, Demetrius szerint „fegyverre félénk, s az ajándékok ellen nem erős, birta ugyan az ősök nemes tetteit dicsőíteni, de nem követni is.“ (Nemde, egy műveivel?) — Ismeretes többi közt a persa királyok általi megvesztegette-

Digitized by Google

tése, s az arany bilikom elfogadása Harpalustól, s az ötven talentom. — Plutarch szerint sem a szó a jellem mérője, hanem a tett, s kivált a magas polc, a hatalom; itt jőnek, ugymond, napfényre az ember minden hibái s legrejtettebb indulatai is.

„Buzgó szabadságapostol" — Brassai ur, ki nem „tyróból magister," de minutiarum magister, s Domitiánként a legyeket csapkodja, igy csillagozza a feljebbi mondatot: „Ha nem a szabadság a buzgó, ugy: szabadság buzgó apostolát kell vala irni!" — Nem kell vala irni, hanem kell irni, mint én irtam. Ily gáncsoskodóra aztán méltán illeszthető ez a vers: „Tanultad Révait, de meg nem tanultad" sat. — Mi annál csodálatosabb, mert ezt már a Figyelő 38. számából is megtanulhatta volna, hol grammatizálását a „tisztelt hazámfia" roszallása miatt, „réz gyertyatartó"-val, s „kopott nyulláb-"bal csapta fültövön Arany. S helyesen, mert Brassai ur szerint, ha következetes akar lenni elvéhez, igy van jól mondva: „gyertya réz tartója, nyul kopott lába." Ha a buzgó szabadságapostol rosz, akkor ez is rosz: „az absurdumokat gyártó nyelvtudós," mert nem a nyelv gyártja az absurdumokat, hanem a tudós. — Brassai ur a nyelvészetben minden tekintetben nagy buvár: a nyelvet egészen kiveszi a lélektan köréből, s a physiologiába teszi át, mintha magból kelne mint a saláta, s tojásból mint a szajkó.

De siessünk tovább: „Hány buzgó szabad-

Digitized by Google

ságapostol, s lelkes philanthrop egészen más elveiben, mint tetteiben: emancipálja az egész világot, szerecsent, zsidót s valamennyi asszonyt, csak nem — saját feleségét!" — A philanthropra Brassai ur igy philippikázik: „Az Amerikai planter (a) szerecseneiirányában sem tagadja meg elveit az emberi szabadságról: egyszerüen csak azt állítja, hogy reájok nem illenek, mert ők: nem emberek." A szerecsen rabszolga „nem ember!" szép bizony, kegyetlenül szép! Ez elv, melyet magáévá tesz B. ur pártolván azt, egy az: vad indus, és nem humanus bölcs szájába való, más az: nem logikai absurdum-e e mondat? „nem tagadja meg elveit az emberi szabadságról, de tettbe nem viszi át, mert a szerecsenek nem emberek." Embernek sem tartja a szerecsent, s még se tagadja meg elveit az emberi szabadságról? Mondhatom gyönyörü logika! S a védett planter ezen elvtelensége s rosz akaratja mégis philanthropismus Brassainál. S utóbb: „de philanthropismusát (melyről már láttuk, hogy nem is létezik) gyakorlatba venni (gyakorlatba? hiszen már maga mondá ön, hogy nem is akarja gyakorlatba venni, mit az ember nem lát jónak, azt gyakorolni sem fogja) nincs más alkalma (a mit nem akar, azt nincs alkalma? mily eszmezavar!) mint saját házában, de itt aztán a realitás óriás ujja mutatja ki ellenállhatatlanul elmélete hiányát." Miután elmélete az, hogy nem emancipálandó a szerecsen, mert nem ember, ezen elméletét gátolja

Digitized by Google

gyakorlatba venni a realitás óriás ujja? Ugy-e bölcs beszéd volna az ilyen: „Brassai nem akar tyukhust enni, de a végzet nem akarja hogy tyukhust egyék! — S ön e logikátlanságot még hamis mentséggel is tetézi. Nemde hogy a mi lelkes Bezerédinknek, ki hazánkban legelső s akkor még csak egymaga szabadította fel jobbágyait, volt „alkalma" „saját házában" is megtenni azt, mit lelke sugallott? Ön engemet akarván cáfolni, önmagát cáfolta meg. E cikket igy kezdi meg ön: „alája törik uram e kettős támasz is!" Igen! alája tört uram e kettős támasz is!

„Világos előttem a költő irói jelleme, de nem emberi jelleme is." Ezen állításomat — mond Brassai ur — „magam cáfolom meg ily comicus fordulattal": „látom milyennek mutatja a mű emberét, de nem tudhatom biztosan, ha valóban olyan-e?" „Látom!" „nem látom!" melyik már az igazi véleménye?"

Igen! látom milyennek mutatkozik (tehát, csak mutatkozik!) a költőben az ember, de ha valóban olyan-e, azt csak tetteiből, tapasztalásból fogom biztosan megtudhatni! Ezt a gyermek is értheti. Feltehetjük az ismeretlen, jónak látszó emberről, hogy szive szerint beszél, de mernénk-e mind ennek dacára is esküdni: hogy szava s tette egy? Tudhatja valaki az uszás elméletét, de még abból nem világos, tud-e uszni?! Az iróasztal nem palaestra, nem küzdhomok; gymnasiumi leckékből se testi, se

Digitized by Google

gyakorlati lelki erő nem fejlik. A pantheisták definitiója az Istenről: „a mit látsz, s a mit nem látsz,“ az emberre is alkalmaszható: a mű emberét látom, az élet emberét nem látom. Látom a jó szándékot, de nem tudom, át birja-e vinni elveit gyakorlatba is. Látom Brassai Sámuel arcképét a Vas. Ujságban, de nem tudom hű másа-e eredetijének? Látom a bakkancsos teljes combjait, de nem tudom bizonyosan ha olyan-e, azaz nincs-e a nadrág kitömve? „Következtethetni az embernek beszédéből, milyennek akar ő tartatni; milyen valósággal, azt magaviseletéből s akaratlan mozdulataiból kell kitalálnunk,“ mond Schiller.

S itt még Petőfiről is van szó. Petőfiről az én állításom rövidre vonva, ez volt: Hitünket, hogy hiven adja belsejét, nem csupán a költeményeiben őszintének mutatkozó érzelem szüli, hanem egyszersmind azon biztos tudat is, hogy megdallott életeseményei tények voltak. Brassai ur ezt következő gorgiási fogással csavarja félre: „Szemere azt állítja Petőfiről, hogy költeményei azért hasonlítanak annyira életéhez, mert tudjuk, hogy hasonlítanak.“ Erre ugy hiszem, nem méltó több szót vesztegetnem. — Egyébiránt Petőfiről sem az hitem, hogy mindenben egy volt műveivel. Csak hogy a magyar költők közt, Kisfaludy Sándorral együtt, leginkább — egyéni nézet, s lehet hogy hibás — egy. Mert hogy például egy, vagy ha jól emlékezem két költeménye, melyben „oroszlánnak“ nevezi magát és pedig bátorság, hősi erő tekintetéből, nem vált ténynyé, azt tisztártársai igen is jól tudják.

Digitized by Google

Goethéből vett idézetem erőszakosan van kiszakasztva kapcsolatából, „gyanítja“ Brassai ur! „Gyanítom — ugymond — hogy Goethe azt a sok tudóst „kiknek jelleme munkáikban kevéssé nyilvánul,“ nem dicséretből említi.— Nagyon természetes, hogy nem dicséretből, s ép ez okból bizonyít ez idézet állításom mellett, s ön ellen. Goethe ama sorok után Winckelmannt kivételül említi, mint a nagyobb résztől elütőt e tekintetben; ha a mű s irója közti egység oly mindennapi dolog volna, mint ön hiszi, nem említette volna kivételül. — „Nem említi dicséretből!“ — Gyönyörü logika!

S itt bevégzi B. ur kritikáját, és pedig ily szerény utószóval: „Ezennel félbeszakasztom ellenzéseimet; hanem ha akár ellenfelem, mit nem hiszek (már hiszi!), akár a szerkesztő ur, mit nem várok, akár nehány olvasóm, mitől nem félek (nincs savanyuság gyomrában!) felszólítanának további világosításokra, parancsaik teljesítésére mindig készen állok.

Elkiáltva tehát a „nem hisz, nem vár, nem fél-t,“ (veni, vidi, vici!) felszólításomra hogy folytassa, igy folytatja:

„Felszólítása reám nézve szintoly örvendetes, mint váratlan és meglepő vala,“ „az utóbbi természetes!“ ugymond. — Azaz csodálkozik rajta, mint merhetek beléfogni az óriásba! s igaza van, mert B. ur a Figyelő egyik számában

Digitized by Google

„hórihorgasnak“ mondja magát, s e tulajdonnal én nem dicsekedhetem.

Itten szokása szerint ujra előszó következik; bevégezve azt, kardot ránt ekképen:

„Goethénél hagytuk vala el, s minthogy már Weimárban vagyunk, szóljunk be Wielandhoz is. Mert reménylem, hogy midőn kijövünk tőle, jobb kedvem lesz nekem, mint kegyednek.

E Plautus Pyrgopolinicese szájába illő pár sor ritka példája az ellenvéleményüt lealázni hitt dicsekvésnek.

De térjünk be tehát Wieland szobájába. Előbbi kritikám szavai: „Mig Wieland költeményeit nem mernők leányaink kezébe adni, élete sőt társalgása is a legfeddhetlenebb, tisztább volt. Mi ösztönzé Wielandot személyes jellemével ellenkező költői irányra? Mi szülte azt, hogy az előbbi ugynevezett „seraphi“ költészetről letérve, a gratiák vidám bölcseségével fűszerezett epikureismust választá? Széptani nézeteinek változása! De habár változott irói jelleme, megváltozott-e egyszersmind emberi jelleme is? nem ugyanaz maradt-e továbbra is?“ — Brassai ur ez ellentétet „szerencsétlennek“ nevezi, mert: „erkölcstelen feslett irányt a grátiák philosophiájából kiolvasni nem lehet; s mert Wieland művei oly kevéssé csábítók mint Gessner idylljei; s mert W. nem irta költményeit — kisasszonyok számára.“

Digitized by Google

Lássuk most, van-e ön ellenvetéseinek csak legkisebb magva is?

Jean Paul, a régi görögök sikamlóságait mentvén, ellentétül ezt mondja: „egészen más s roszszabb a franciák sikamlósága s Wieland némely müve, mely a komolyság s nevetés határai közt lebegve, csak a szellemit kacagja ki, az anyagit ellenben komolyan alkotva rajzolja. Az ember itten legyőzve s az állat felszabadítva.“ (Vorschule der Aesthetik).

Schlegel F. — „Wieland socratesi lepelbe öltöztetett philosophiai románjai, kivált a felsőbb rendüek között, az epikuri morált segíték lábra kapni.“ (Geschichte der alten und neuen Literatur).

Staël, Wieland költészetét epikurinak nevezvén, utóbb igy szól: „W. azon szemrehányással illettetett, hogy a szerelmet kevés erkölcsi szigorral festi,“ s ismét: „társalgása kellemes, s ép azon okból, mert természeti tulajdonai ellentétben állanak bölcsészetével; ez ellentét mint költőnek ártalmára van, de társalgása kellemét emeli.“ (Németországi levelek)

Goethe, a teljességgel nem puritanus Goethe (e sorok irójával együtt), még pedig Wieland feletti halotti emlékbeszédében következőleg jellemzi őt mint költőt, s mint embert: „Költészete az első időszakban tiszta, szent erkölcsi költői dictióba öltöztetett plátói rendszer a szép s jó empyraeumában.“ A második időszakban: „W. a magasból az emberekhez szállt alá, megismervén az életfának gyümölcsét, mig előbb az erkölcsi világban szem-

Digitized by Google

lélődött.“ „A moralisták ez utóbbi időszakban leányaiktól elzárták költeményeit,“ s ismét: „Azon hasonlíthatlan humor, mely W. tulajdona, volt egyszersmind oka, hogy mihelyt urát elragadta, oda vitte hová akarta. Bármily szép tanai voltak is W-nak az erkölcsiségről, bármint ültette azokat ugy saját mint mások lelkébe, egy sem lőn követve mihelyt költői tüzbe jött, vagy helyesben, mihelyt rá jött költői tüze.“ — Ezen második idézet Falk, Goethe házibarátja, müvéből van véve („Goethe aus näherem persönlichen Umgange dargestellt“). Ismét: „Nem lehet tagadni, hogy W-nál olykor az érzéki diadalt ül az erkölcsin.“ — Ismét: „Kedve telik a problematikus jellemek rajzában, például egy Muzárion, Lais, Phryne szeretetreméltóságát emeli, s életbölcseségőket a philosophok iskolabölcsészete ellenében tünteti ki, tekintet nélkül a hölgyi tisztaságra.“ Ismét: „Epikuri érzéki költői beszélyeivel az érzékfelettihez ragaszkodó egyénisége összeütközésben áll.“ Ismét: „Oly nagy képességü költő kisértetbe jő olykor tullépni a szemérem s illem határát, miután a lángész, régibb s ujabb korban, jogaihoz tartozónak hitte mindig az ily merész lépést. Ez ösztönnek engedett W., a bátor, rendkivüli Aristippet követve, s merész szellemes, tréfáit vele született grátiájával szelidítve.“ S halljuk csak még tovább is Goethét: „Sokan megitélték W-dot sikamlós költészete miatt, műveiből egyéniségére következtetve. Meg nem gondolják, hogy a jellem egyedül a praxisból itélendő meg. Az emberek jellemére csak cselé-

Digitized by Google

kedeteikből, folytonos cselekedeteikből vonható itélet, csak abból, a mihez hiven ragaszkodik, s ez értelemben szilárdabb, magához hasonlóbb férfi nem volt Wielandnál," s ismét alább: „tiszta gyöngéd jellemü volt."

Ön birokra jött velem Wieland miatt, én azonban félreállva, kacagva nézem önt Goethe, Jean Paul, Staël, Schlegel erős markaik közt kézről kézre hajíttatni, s pozdorjává töretni. Egyetlen állítása sem maradt önnek épségben. E négy iró ugyanazt mondja, mit én mondtam, hogy költészete s élete teljes ellentét volt; hogy epikuri volt költészete, s benne az érzéki diadalt ült az erkölcsin, tekintet nélkül a hölgyi tisztaságra; hogy tullép bár a szemérem határain, élete s társalgása gyöngéd, tiszta volt; s nemcsak, de mig költőileg az érzékit festé, egyénileg az érzékfelettihez ragaszkodott; hogy a műből a költő erkölcsi jellemére következtetni (s jól jegyezze meg ön e pontnál, hogy mit én csak kivételesen állítok, Goethe azt egész átalánosságban állitja) nem lehet, s a jellem egyedül tettből, folytonos tettből itélendő meg, s hogy Wieland epikuri költészete grátiával volt párosulva. S hogy e grátiák által ihlett müvekben vidám bölcseség rejlik, minden ép szemü olvasó láthatja! bölcseség, de csupán férfiaknak s nem hölgyeknek való, miután sem a „Wasserkufe"-t sem Kock regényeit nem őrzik sárkányok a hölgyek — ön szerint „kisasszonyok" — szemei elől. Mint lehet most már Wieland e nemü beszélyeihez Gess-

Digitized by Google

ner jámbor idylljeit, melyekben Herder szerint „juh és kecskebak a fő szereplők“ hasonlítani, azt csak ön tudja.

Nos! tehát már kijöttünk Wieland szobájából, s nekem igen jó kedvem van!— Milyen van önnek?— Fogom kérni Erdélyi János barátomat, hogy az általa kiadott „Közmondások könyvében“ e helyett: „kiugrott, mint nyul a bokorból,“ ezt tegye: „kiugrott, mint Brassai Wieland szobájából.“

S most, tisztelt olvasóm, Diderot hozatik fel ellenem (őt Brassai ur fedezte fel, én, szerinte „nem bukkantam rá“) ugyanazon ismeretes modorral, mely Peti Józsefet „előhasu philosophus“-nak nevezte. Nemde t. olvasóm, ha igaz azon állítás, hogy a nem mindennapi emberek fokozott elmésége közel haláluk előjele, akkor a mi Brassaink halála még igen messze van! Kant a tobákolásról azt állítja, hogy gondolatébresztő, elmeszikráztató erővel bir. Mily kár, hogy Brassai ur nem szokott tobákolni! Ez elmésségre pedig csak annyi megjegyezni valóm van, hogy ha Peti József, philosophiában a korral haladó, „előhasu,“ akkor Brassai ur, a kortól elmaradott, „utóhasu“ philosophus.

Azonban Diderot vár reánk!

Diderotra ön, hamarabb menvén ki nálamnál Wieland szobájából, természetes, hogy hamarabb „bukkanhatott.“— „Diderot, mond B. ur, a „Les bijoux indiscrets“ szerzője; s e könyv a faj-

Digitized by Google

talanság strágárság cynismusának non plus ultrája;" „s ime ő kinek vallás iránti fogalmairól s érzelmeiről ez az egyetlen szó: encyclopaedista (a XVIII. századbeli értelemben) elég világos tanubizonyságot tesz, egyetlen leányát nemcsak a legjámborabb erkölcsökben, de egyenesen katholikus keresztyénnek neveltette. „Lám az ellentét! kap rajta kegyed!" (nem kapok biz én!) „Lám biz én nem félek!" (biz én sem félek!) „Adtam én ha tetszik kardot is a kezébe, mert tudom hogy életlen!" (látom!) — Életlen pedig azért, édes keserü öregem (semmi sértés! én is öreg vagyok), mert felhozott példája mit sem bizonyít ellenem. Mellesleg kérdezve, mit akar ön ezzel: „még pedig katholikus keresztyénnek neveltette." Miért van e kettő közt épen az téve főnek, mi másod szerepet játszik? A jó nevelésben nem a keresztyéni erkölcsiség-e a fő, de a vallás ez vagy amaz ága? — Diderot említett könyvét én nem ismerem, valamint életét sem, de ha, mint ön jellemzi őt, vallástalan és rosz érzelmü volt, azért, mert leányát jól neveltette, ő maga ép ugy marad erkölcstelen, mint fösvény a fösvény, habár szeretett gyermekéhez tán nem az is. Ellentét nemcsak folytonos szó s tett, elmélet s gyakorlat közt lehet, hanem lehet nagyon jellemző egyes szó s tett, szó és szó, tett és tett, valamint széptani nézet s egyén között. Diderot tette egy tett, egész mű ellenében, Wieland művei ellenben folytonos költői irány, folytonos erkölcsi élet ellenében. Diderot műve s leánya neveltetése közt

Digitized by Google

van ellentét, de ön által rajzolt egyénisége s trágár műve között semmi ellentét, s igy Wielandra, kinél épen e kettő közt van a nagy ellentét, Diderot szerencsétlenül választott cáf. Ha pedig Diderot erkölcsi jó ember volt, akkor, mint Wielandnál, széptani nézete különbözött csak egyéniségétől. Wielandot föl kellett hoznom ellentétül, mint látta ön, hogy felhozta Goethe is és a többiek, mert ön átalános elve igy következtet: „Ez iró műveiben erkölcsi, tehát életében is az; amaz nem erkölcsi, tehát életében sem az! Ön mindenféle kivételei, átalános szabálya alól, valóságos mulatság! Nézzük csak mit mond ujra Diderotról. „Diderot müve a fajtalanság, s trágárság non plus ultrája“. s mindjárt utána Diderotnak „e művéből kitünő s az előbbi trágárságokat mérséklő józan eszét dicséri.“ Hogy hogy? a trágárság non plus ultrája, s mégis mérséklés? — Mit mondana ön ily forma logikára: „Ezen ember a legrészegesebb, de részegsége — mérséklett! „Ha Diderot műve a legtrágárabb, nem lehet mérsékelve, ha mérsékelve volna, nem volna a legtrágárabb. Bizony hamis egy logika, s „tapogatódzó psychologia“ az az öné! — De figyeljünk csak még a többire! „Ön olyan mint a mérsékelt physiognomista, ki az emberi test, tagok, arc minősége és a lélek hajlamai között bizonyos kapcsolatot, összefüggést állít átalában, de eszébe sem jut, hogy barátját, cselédét ama testi jelek nyomán válassza!“ — Alkalmazza önt ezt most már elvére, melyre fölvilágosításul hozta fel. Ön ez elvet

Digitized by Google

hogy a mű s irója egy, átalánosságban vallja, tehát minden iróra kiterjeszti, de azért egy iróra se akarja alkalmazni. Agyonütötte ön elvét saját kezével. Ez aztán az igazi „látom, nem látom!“ Ön, sokoldalu ismereteit tekintve, az igaz hogy valóságos könyvtár, de olykor felfordult könyvtár.

„Rabja-e a művészet a társasági erkölcs s illemszabályoknak“ előbbi kritikám e mondatát „csodás kérdésnek“ nevezi ön. E szerint ketten csodálkozunk, ön rajtam, én önön. Min csodálkozik ön, azt bajos érteni. Ha Zultzer elavult tanához, mely a morálról függővé akarta tenni a szépművészetet, ragaszkodik tán ön, az az ön dolga. Erről igen sokat lehetne szólani, de pár szóval csak azt mondom, hogy a meztelen szobrok, a muzeumok s paloták csarnokainak ékei; a meztelen kis Amort, a legfinnyásabb delnő is eltüri termében, de ha a művész meztelen szobrai eleven emberekké válnának s paradicsomi öltönyükben lépnének mivelt vegyes társaságba, nem fognák-e őket kiröpíteni az ajtón? Ha pedig azt látja ön csodálatosnak hogy az élet morálját károsnak hiszem a szépművészetre, szóljon helyettem Goethe, ki fölemlíti, mennyire lebékozta szereplése előtt pár évtizeddel Némethonban, a költészetet az erkölcstan, mely a széptanban is vezérszerepet játszott. A szépművészet moráljában tehát nincsen categoricus imperativus, s nem szab irányt a mózesi kőtáblák mindenik parancsolatja. Vagy végre tán ellenmondásnak tekinti ön ama két soromat, Wielandról felhozottaimra nézve? Ismételjem-e följebbi mondásomat, hogy ugy Goethe mint

Digitized by Google

én, nem megrovásból, purismusból hoztuk fel a Wieland s müvei közti ellentétet, hanem, mert — ellentét. Goethe, mentségére kel, de azért lehetlen volt nem látnia az ellentétet.

Petrarca költészetét plátóinak nevezém. Erre Brassai ur: „De már a „plátói szerelmet valló“ Petrarcával csakugyan azt gondolja kegyed, hogy ternót csinált. Igen bizony — fiascót! mert felettébb elkötelezne kegyed, ha idézné a sonettók helyeit, hol Petrarca „plátói szerelmet vall.“ Átalában gondos és szabatos irónak nem is volna szabad e kifejezéssel élni, mely ma épen semmit sem jelent.“

Petrarcából én, nem inyem szerinti költő lévén, alig száz sonettót olvastam. Ön két állítása azonban, mind ennek dacára is, halva született. — Csak imént olvasta ön Goethétől, hogy Wieland ifjabbkori tiszta, szent, erkölcsi költészetét plátóinak nevezi. Megfoghatlan merészség Goethétől, miután ön szerint: gondos, szabatos irónak e kifejezéssel élnie nem szabad. — Schlegel Fr. szerint „Petrarca költészete más Minnesängerekétől abban üt el, hogy mesterségesebb, szellemibb, plátóibb mint minden más szerelemdalnokai a középkornak.“ Ismét: „A német szerelemdalnokok nem oly minden érzékiség nélküliek, mint Petrarca plátói dalai. (Gesch. d. alten u. neuen Lit.) Látja-e ön, ez is ép oly nem gondos, szabatos iró, mint Goethe! —

Digitized by Google

Johann Scherr: „Ha Dante s Petrarca közt különbség teendő: Dante — egész férfi, Petrarca — egész asszony! S alább: „Ha ki azon gondolatra jőne Petrarca igazi szerelmi történeteit plátói szerelemdalaival összevetni, látni fogja az ellentétet. Ismét alább csupán szin s illattal bujálkodó költészetnek nevezi e dalokat. (Bildersaal der Weltliteratur); s tehát mindhárman plátóinak nevezik Petrarcát. — De ön plátói sonettót vár tőlem Petrarcából. Csipjünk tehát egyet nyakon a nevezett s egyik barátomtól kölcsönzött Weltliteratur mindössze is tizenkét petrarcai sonettjei közül, német fordításban.

Gestirn' und Element' und Himmel gaben
Sich jede Müh' im Wettkampf, um zu bauen
Ein lebend Licht, in welchem sich beschauen
Sonn' und Natur, die sonst nichts Gleiches haben.

So neu, so reizend ist es, so erhaben,
Dass irdische Blicke sich zu ihm nicht trauen;
So scheinet Amor Mild und Huld zu thauen
Aus ihrem Aug' in unermess'nen Gaben.

Die Luft, berührt von diesem holden Schimmer,
Wird so entflammt von Ehrfurcht und durchdrungen,
Dass sich's nicht sagen kann und denken nimmer.

Da fühlt man nicht der Sinne Forderungen,
Nur die der Ehr' uud Tugend; wann nun immer
Hat höchste Schönheit niedre Gier bezwungen?

Ennél plátóibb sonettet maga Plató sem irhatott volna, még a „legfőbb szép“ is benne van. S ha Laurára tekint — ugymond — az érzéki szerelem hallgat, csak az erény hangjára figyel; földi szemek nem is mernek tekinteni felé, oly

Digitized by Google

erkölcsi magas hölgyi lény. — A sonnettdézmát megadám, most beszéltessük magát Plátót.

„A szerelem a legszebb lelki szép utáni vágyás. — Mi a szerelmet felkölteni érdemes, az láthatlan. — A testi szépséget mellőzze az ember. — A testi kellem semmi más, mint a szép belső kinyomata.“ (Plató szerint tehát a rut testben csak rut lélek lakozhatnék. Ez, mint amaz, absurdum!) — Plátóról azt mondja Fontenelle, s igazán, hogy tana a legfensőbb széppel, jóval tele tömött bölcsészetrontó irreálitás világa.“

De ki plátói szerelmet emleget, mindamellett is „szabálytalan, gondatlan iró,“ ugy-e Brassai ur?

Körülbelől Plató is csak műveiben volt Plató, az érzéki szerelem elleni Plató tudniillik. — A colophoni vén Arkeaniára irt versét: „ráncaiban szerelem istenek ülnek“ csak humornak tekintem, de bezzeg, mig érzékfeletti dolgokkal bibelődék műveiben, csókjai, melyeket Agathis ajkain élvezett, aligha metaphyzikus csókok voltak. — Petrarcával Brassai ur „csakugyan ternót (fiascot!) csinált!“

Kölcseyről a mit mondok, „önmagam gyöngítem azzal, hogy széptani nézeteit is csak irásaiból ismerjük.“

A költészet, mely az élet ellenében elmélet, a széptani elmélet ellenében gyakorlat. Hogy az itész Kölcsey a magyar költészetben való görög mythologizálás ellen szól (Élet és Literatura), ez elmélet; hogy a költő Kölcsey maga mégis mytholo-

Digitized by Google

gizál, ez gyakorlat; ha szinte ezt mint azt csak műveiben látjuk is.

„Itt aztán — mond B. ur — ugy látszik kifogytak kegyednél a históriai bombák, és ezentul egy darabig vaklövésekkel ijesztget.“

Igen rosz taktikus az, ki nem tart mindig reservában néhányat. Elébbi kritikámban rövid akartam lenni, itt hosszabban kénytelenítettevén kiterjeszkedni, legyen meg ebben is ön akaratja.

Tehát rántsuk elő galléránál fogva legelőször is Senecát. Valjon e morál hirdető, e bölcsész, ki a bölcset minden anyagi tárgytól függetlennek ohajtá, s visszasohajtja az aranykort, melyben az embereknek nem volt egyebök barlangnál s vad állatok bőrénél, — ki a gazdagság ellen oly meggyőződésből látszik beszélni, s kit „Nepos Plutarchi“ igy dicsőit: „sic universos exterminabat errores, ut aurea videatur reformare saecula, et Deos ab humano genere exulantes ejus opera revocatos“ — egy volt-e tanaival? — Egy volt, mert az aranykort nem csak ohajtá, de létesíté is — aranyszomjával, kapzsiságával, uzsoráival. Az ily bölcseket nevezi aztán Epiktet „philosophos sine factis!“ Elméletei nemesek voltak, s hiszem hogy egész lelkesedéssel irta azokat, de gyarló volt tettbe is átvinni; s nem ő volt-e az, ki az anyagyilkos Nerót ugyanazon tollal mentegette, melylyel az erényt dicsőíté.

Lucanus, ki oly republicanus volt, kinek bál-

Digitized by Google

ványozása Catót az istenek fölébe emelé, nem hizelgett-e szintén Nerónak egész a csömörig, bünig hágó kifejezésekkel?

Sőt nem hizelgett-e a nemes jellem hirében álló Virgil a zsarnok Augustusnak még Horácnál is alacsonyabban? Nem kérdi-e tőle: az istenek melyik részével tartand, s vizi isten akar-e holta után lenni, s Thetis leányai közül választand-e nőt? S Augustus gyönge drámáját „Ajaxot," melyet irója maga is elmésen gunyolt ki „in spongiam incubuit" nem sophoklesi műnek magasztalta-e?

Hát a mi pajkos Catullusunk „qui habet salem et leporem?" — Caesar ellen esipősen irván, ez — vacsorára hivta meg; s e királyi vacsora egyszerre megjuhászítá. Ime ismét egy poeta! mert ez az a miről én beszélek! szalmaláng, csertüz helyett! Csak holta után volt ugyan szerencsém Catullussal megismerkedni, mindamellett sem kétlem, hogy midőn ama hatalmas ellen tollat fogott kezébe, azon hittel tevé, hogy méltónak sem tartandja magához többé hazája tiprójára csak gondolni is! Bezzeg! de egy vacsora, királyi vacsora! Catullus a mi barátunk rendíthetlen férfiu! Róma üdvéért Curtiussal akár a mélységbe szökik, Fabriciussal kacag a dühös elefánton, Horáccal eldalolja (de csak bor között) a „si fractus illabatur"-t! Egyetlen csáb létezik e földön, melynek nem állhat ellent: a királyi vacsora! s oly szerencsétlen, hogy a sorsnak ép ez egyet kelle előkeresnie kisértésére, annyi sok ezer között. — Kedves jó Catullusom, belőled sem válandott volna Cassius! De másrészről az is igaz,

Digitized by Google

hogy a sorstól nem szép igy kisérgetni a poétákat.

Az idősb Cato egyik mondása : hogy „az öndicsekvés ép oly utálatos mint az öngyalázat.“ Tudván Cató, hogy két szabályt egyszerre a bölcsnek is nehéz megtartani, a kettőt megosztotta, sohase gyalázta ugyan magát, de — mindig dicsérte.

Schiller művei nem hü tükre korának, de egyénisége s müvei között, mint élete bizonyítá, semmi ellentét. Goethe müvei (ha görög s persa modoru műveit kiveszszük) kora leghüvebb viszhangja, művei s egyénisége közt ellenben sok az ellentét. Mig Berlichingenjében az ököljog szószólója, maga rövid időn udvari kényelmes bókoló urrá szegődik. De nem akarom a Wienbarg s mások által kimutatott ellentételeket itten mind felemlíteni, mert legjobban látunk — mint szokás mondani — saját szemünkkel. S valóban lehetlen volt fel nem tünni előttem, hogy mig a kegyesek szemében botrányos, de a bölcsek szemében szabad merész Prometheussal szemére hányatja Zeüsznek (tehát az Istennek!) hogy csak az imák lehével s áldozatok füstjével táplálkozva, könyörtelenül tekint alá menynyéből a szenvedő emberiségre, — addig a weimári félisten, imádói tömjénétől részegülten, siket a szenvedők kiáltására, szivének nincs szava érettök, sőt visszaborzad hona fájdalmának legkisebb érintésétől. Falk ellenében, ki egykor szóbeszéd között Goethének a világ feletti magas, semmi által nem érdeklett, meg nem zavart lebegését dicséré, igen bölcsen mondá Herder : „Mind jó ez! de valjon,

Digitized by Google

váló-e az embernek oly magas régiókba emelkedni, hol előtte a való s fóstett fájdalom — egy! hol, ha szinte meg nem szünik is költő, de megszünik ember lenni, — hol a fény csak világít, de sem melegít sem enyhít; és valjon e maxima, ha helyesnek ismertetik el, nem vezet-e átalános jellemtelenségre, az aztán más kérdés? (Goethe aus pers. Umg. von J. Falk). Figyelt-e ön jól, mit mond itten Herder? Mennyire különválasztja Goethében az embert a költőtől! Kimondja, hogy Goethe költészetében körülbelől csak festett fájdalom van; hogy az a mesterileg szép jellemek költője közel áll a jellemtelenséghez. — S valóban nem tudom mit itéljek arról, ki oly nagy jellemek iránt, mint Coriolán s Luther, ellenszenvvel tudott viseltetni.

Lássuk most Bacont, ön imádottját; s méltán, páratlan lángeszét, de méltán-e erkölcsi oldalát tekintve? Mit is mond róla Macaulay? „Mindnyájan hajlandók vagyunk a lángésznek erkölcsi kitünőséget is tulajdonítani, s ez a legmenthetőbb csalódás. S ezt a tapasztalás, megfontolás is csak némi részben távolíthatja el. A tudományokban s szép művészetekben kitünő irók erkölcsi jelleme, a korabeliek által is, az utókor által pedig csaknem mindig, gyöngédséggel tekintetik. A lángész imádójának fanatismusa rendíthetlen bármily világos adatok, bármily érvek ellenében.“ Tudjuk Baconról pénzcsikarásán kivül a többi között, hogy legbensőbb barátját s jóltevőjét, a nemes keblü Essexet aljas önérdekből vérpadra juttatá, sőt még sirjában is üldözé, — „oly aljas tett — mond Macaulay — baráttól, melyet ne-

Digitized by Google

mes lelkü ellen sem lett volna képes elkövetni!“ S Bacon, ki előbb a törvény s hazája lelkes őre volt, később azt meré állítani önérdekből, hogy a király csak istennek felelős. Méltó azt is elolvasni, mint rója meg Macaulay Montaguet, hogy gyümölcséről következtetvén a fára, Bacont ily világos adatok ellenére is, erényes férfiunak hirdeti; valamint azt is, mit a köpenyeg forgató Ciceróról mond, s Clarendonról, s Sallustról.

Szinte igy, Boileau csipős verseiről nem hozhatna-e ön elve hasonló következtetést egyéniségére is? Holott épen ellenkezője volt műveinek: szelid, nyájas, minélfogva Sevigne itélete az vala róla: „Boileau kegyetlen férfiu! de csak verseiben,“ s a közitélet azt mondá róla, hogy nincsenek körmei.

Nem ismeretes-e a fiatalabb Crebillonról, ki kora feslett búja izlésének hódolt, hogy mint ember ép ellenkezője volt műveinek, s feddhetlen jelleme átalános elismerésben sőt tiszteletben részesült? Ön az ily adatokra, láttuk eddig, ezt szokta mondani: „megférnek az ily ellentétek egy emberben.“ Nem kacagni méltó-e az ily beszéd? Én is ép azt állitom, hogy megférnek, s épen ebből következik aztán, hogy műből irójára nem mindég lehet biztosan itélni.

Ellenben ki tudhatna Chatterton mély érzésü költeményeiből csak gyanítani is fenhéjázó, cselszövő, dicsekvő lelkületére.

S egy volt-e műveivel Grabbe? Költészete guny, cynismus, haját tépi, fogait csikorgatja, tövisek, bogácsok közt jár, semmi vigaszt el nem fogad; és egyénisége — vig, nyájas, gyöngéd.

Digitized by Google

És Koczebue a humanitás, vallás hirdetője hasonló-e elveihez?

Vagy Ekkarthausen, kinek minden szava forró emberszeretet, erkölcs, isteni félelem, minden szaván a catechizmus máza, de tanai s egyénisége között a legkiáltóbb ellentét.

Vagy Radcliff Anna, e házias szelid nő, regényeiben ellenben a legirtózatosabb borzalmak s iszony költője.

Nevezetes biographiai vizsgálat leendne az, mond Allan Cunningham angol irók itésze — mily kevés iró hasonló művéhez."

Festők közül hányat és hányat hozhatni elő ellentétül müveik s egyéniségök közt. Vegyük csak Salvator Rósát a sok között, ki maga vig, nyájas, elmés lelkületü volt, művei ellenben sötét, borzasztó tájak, gyilkosok, haramiák.

S egyes példákon kivül egész korszakok hozhatók fel. Többi közt Demosthen kora. Herder szerint „e korban a görög, e költői nemzet jelleme maga is csak költemény, csak mese volt." „Dalokkal koszoruzák bilincseiket; s a nemzet hizelgővé, aljassá lőn." — „Ha nem oly költői nemzet a görög, szabadabb, szilárdabb, boldogabb lett volna!" — E végsorban Herder, mint láthatja ön, a görög nemzet ingatag jelleme tényezőjéül, egyenesen a költői hajlamot teszi. Kant anthropologiája szerint, ha jól emlékezem a kutfőre, jellemingatagságra nézve elsők a zenészek, utánok a költők jőnek, s harmadik helyen — gondolom — a papok.

Digitized by Google

S most ujra cáfokhoz kell kezdenem, mert én Brassai ur nyomában vagyok járni kénytelen, s ez mentse kritico-polemiai értekezésem formátlanságát.

Az „ascetára“ csak annyit mondok, hogy e kifejezés alatt pusztán a sanyarig szigoru erkölcsűt értettem, de nem magát kordázó, ciliciumot hordó vakbuzgót, vagy Stilitesként harminc évig állót egy szirt tetején.

„A vig szereplők ugy a szinpadon, mint az életben olykor elsötétült keblüek. Sötét hab, fehér tajték; fekete felhő, szikrázó villám. Valamint a zajos élvezetek vadászata az életben, ugy a legvigabb eszmékhez ragaszkodás sem egyéb némely költőnél, mint ösztön menekedni a butól stb.“

Brassai ur erre cáful azt hozza fel, hogy „az erőltetett vigság meg fog látszani.“

Legelsőben is ez rá válaszom: egyen meg fog látszani, máson nem fog meglátszani. A lelki erőtől függ. Hogy tömérdek elsötétült keblü irt, nemcsak mély humort, de vig s bohó költeményeket is, azt bizonyitanom sem kellene, annyi példa van rá. Byron, a föld legszomorubb szivü költője, például hozható. Beppója s Don Juanja tömérdek helyein pazarlott vig, bohó ötletein látszik-e az erőltetés? Burnsnak egész élete szenvedés, a legnagyobb szükséggel küzdés, s költeményei kevés hiján nyájasak, vigak, bohóskodók, s ha e költemények is erőltettek, akkor az őz szökései sem könnyüek. Blumauer, midőn bohózatait irta, a legmélyebb hypochondriában szenvedett. A

Digitized by Google

vig, bohó olasz novellák nagyobb része a legszomorubb időszakban, dühöngő ragálykor irattak. A szenvendés, szerencsétlenség ép ugy hangolja humorra, iróniára, vigra, bohóra a lelket, mint hangolá testi hiba Scarront, Popét. Horác, a testileg lelkileg szenvedő Horác, „mente minus validus, quam corpore toto,“ csintalan, csipkedő, játszi, vigszeszélyü epistolákat irt. Lehet-e kinzóbb gyötrelém a vakságnál, ha nem vakon születtünk, de később vesztjük el szemeinket? S im, a fiatalon megvakult Pfeffel, korántsem az elborult, komoly, de vidám költészet felé fordult! Mert mint amott mondám: ki sötétben ül, a fény felé tekint; ha még lelki ereje nincs egészen megtörve! S ezen kifejezésem „elsötétült keblü“ (előbbi kritikámban) mutatja, hogy oly költőt értek, ki egykor vigabb kedélyü volt. Jelent dall, de multját téve jelenné. A fénysugárokat, melyek költészetéből elénk ragyognak, élte szebb hajnalában szivtabe lelke, mint nap sugárait a bonóniai kő, s most a sötétben lövelli ki. S a szenvedő kebelnek is vannak órái, sőt napjai, melyekben vigságra képes. A mondottam „vig eszmékhez ragaszkodás“ alatt tehát azt értem, hogy némely, a balsors vagy önlelke miatt szenvedő költő, vigabb percei befolyása alatt költ. S valóban, vig pajkos dalokat nem egy költő dalol, kit bár az üldöző élet örvénye, Dante poklának karikájaként, már belsőbb gyürüjében forgat, de szenvedése dacára is megtartá lelke rugékonyságát. S vegyünk most oly költőt, ki egyforma szerencsével ir komoly, fájdalmas, s vig, bohó költeményeket, s kinek versein nem lát-

Digitized by Google

szik meg, melyik ama kettő közt a tulnyomó elem, az ily költő ön elve szerint ugy fájdalmas mint bohó verseit erőltetve fogja irni, mert ön szerint „a vig ember nem fog fájdalmat keresni, a szenvedő pedig nem irhat vigat. Egyik oly hibás állitás mint a másik. — Ön állításának tehát, hogy a szenvedő keblü költő vig versein erőltetés fog látszani, (átalános elvül állítva föl ezt) ép oly kevés sulya van, mint az itt következő cáfjának, ezen mondásomra: „A mérgező, orgyilkos szerepeket adni kedvelő szinészről következtethetjük-e, hogy szerepeihez hasonló lelkületü legyen?"

„Ha igen is természetesen találja el a szerepét, csak fogja reá bátran kegyed, hogy hamis biz annak a zuzája."

E szerint ha a drámairó hüven jellemzi a gonosz jellemeket (költött, s nem historiai jellemeket) szinte genosz jellemü? Jaj neked száz és száz nagy nevü iró! Tehát bornemisza nem utánozhatja leghüvebben az ittast, s ha igen, maga is részeges! Ha a hű jellemzés csalhatlanul jellemzi az iró egyéniségét is, akkor azon drámairó ki jó s gonosz jellemek festésében egyformán nagy, hű: mily jellemü lesz ön szerint: jó-e vagy rosz? De választása sincs önnek, mert állításához ragaszkodva ezt kell mondania: mindkettő, jó is, gonosz is! Látja-e ön mily absurdumokba buktatja „tapogatódzó psychologiája?" Egressy, például, egyformán jól adja Lear királyt s III. Richardot, egyéni jelleme tehát szintén jó is, rosz is! nemde?

Digitized by Google

S most fontos és világhirü tárgy vitatása következik. Brassai ur szerint e szavam, „majmolni“ se jó, mert „e kifejezés minden alap nélkül szükölködik.“ S miért szükölködik minden alap nélkül? „Mert a majom egy parányival sem „majmol“ többet, mint más állat. Ha némely fogásai az emberéihez hasonlítanak, azok ép oly természetesek benne, mint az emberben, s onnan származnak, hogy keze van neki is mint nekünk, és nem lába mint az ebnek vagy lónak.“

Nekem magamnak is tetszik e majomtheoria, csak nehány kérdés ne zavarná lelkemet. Mikor volt kötve az utánzási ügyesség egyes taghoz? s ha volt s van, például „a kézhez,“ lehet más taghoz is, például a lábhoz. A teknős békának van lába, honnan van, hogy a szarvas ugrását még sem utánozhatja? S a majom nem mint a „tudós kutya,“ „tudós ló“ tanítás után, de önmagától utánozza az embert, fölteszi alattomban gazdája kalapját, megkisérti fölölteni köntösét, sőt borotválkozni, — hogy van az, hogy a házi medve még soha sem borotválkozott, holott ép oly ügyes első lábaival, mint a majom? — „Szabadságapostol!“ „látom nem látom!“ „majom!“ — Brassai ur, valóban mellőzhetlen tagja az emberiségnek: Fölkel naponként, mint a rabbinusoknál a sötétség szellemeinek királya — Aschmadai, bölcsesége kutjából, hogy uj tudományt szíva a földből és égből, hirdesse azt a világ kerekének.

Digitized by Google

De bezzeg azt már tudjuk hogy a „majmolni“ nem jó, de azt is tudnunk kellene, mit tegyünk helyébe?

A korizlést, divatot, szinte egyik főtényezőnek mondám arra, hogy a szépmüvész nem választhatván tárgyát szabadon, müve nem lehet egyéniségének hű mása. Brassai ur erre azon egyetlen cáfot hozza fel, hogy „korunkban egy nő sem öltözködik ugy, mint akar, mindenik a divathoz tartja magát, s izlése mégis kitetszik. A krinoline-viselés különféle módjai valódi „école de femmes“-ot képeztek, s ha házasulandó lett volna, nőt mert volna választani ismerettyüje nyomán sat. Tehát — mond ez az opinio is labefactálva van.

De nem oly könnyü e pont labefactálása, hogy azt még a krinolinelogika is megbuktassa. Tehát korszellem, divat! — Tudhatja ön, hogy a reformatio előtti költőkre Aristoteles, Luther ezen „holt pogánya,“ mily káros befolyással volt, s szinte mily károssal Boileau a francia irodalomra. Igy például Adisson, követve a francia drámai elméletet, mint elrontá — Voltaire megjegyzése szerint, — mesterművét Catót; mert, mint Jean Paul mondja elmésen: „olykor még a költő-oroszlánok is félnek a kritikusi kakasszólástól.“ Hogy olykor nagy irókra is mily befolyással van ez vagy amaz korizlés, irány, példa rá Schiller, kinek műveire Kant bölcsészeti tana tudjuk mily káros hatással volt. Ritka költő bir oly erővel mint a még ifju Goethe birt, hogy a korizlés bilincseit lerázva, a természet s szabadság karjaiba

Digitized by Google

vesse magát. „Encyclopaedicus századunkban — mond Rousseau — nem létezhetik (lám én kevesebbet állítok : ritkán létezik) a művészetben specialitás.“ S ha emlékezetem hü, Goethe is mond ilyformát valahol : „művelt nemzeteknél különváló bélyeg nincsen.“ Mondom, én mindkettőnél kevesebbet állítok, a kivételt, de ritka kivételt, megengedvén. A korszellem, divat, itészek lebilincselik a bölcsészt, költőt stb., csak egyes önálló nagy elmék, sőt ha nem nagyok is, de önállók — törik szét a békót s lépnek fel saját bélyeggel, a nagyobb rész vakon vagy fölnyilt szemmel, hódol. S ezen utolsónak, mely t. i. tudva hódol, egyénisége lehet-e egészen egy műveivel? Nem lehet, mert széptani iránya ellentétben fog állani hajlamával. A bérceken azon egy csapásban jár az apró sereg a vademe után, csak egyes erős kanok járnak magánosan, önválasztott uton. Az ily divatnak engedő költők megannyi himes tyuktojás, ilyen vagy olyan szinnel vonvabe, holott eredeti szinök fehér. Nem volt-e korszak, midőn a szépművészek, szobrászok, festők : a királyok s pápák szolgaruháját hordák s megrendelt műveket alkottak? Igen! „de az alkotás, kivitel övék“ mondja ön. De a tárgyválasztás nem övék, s igy a szellem főrészben megkötve, s jellemök csak félig lesz látszható, mert a kivitel inkább a művészt, a választás inkább az egyéni hajlamot jellemzi. S az erkölcsi oldal, szoros valódi értelmében véve az erkölcsöt, legkevesebbé lesz jellemezve a három között. S nem csak korizlés, s költészeti, szépművészeti divat, de volt reá példa, hogy egyes szinészek

Digitized by Google

is irányt szabtak a költészetnek, példa rá az angol szinműirók, kik Kean s Garrick izléséhez alkalmaztaták műveiket, s tudva van, hogy Garrick ép oly nagy s káros hatással volt a drámai izlésre, mint az akkori angol itészek, kik a középszerüt isteníték, a lángészt kisebbiték. Goethe mondását már feljebb említém, hogy Némethonban az erkölcstan a széptanban is vezér volt egy időben. Szinte igy Milton föllépése előtt Angolhonban, a buzgólkodók által tiltva volt az életköltészet, s csupán a vallásira, lelkire szorítva. S meg a Milton példa rá, hogy a divatkórnak még nagy költők is engednek. Természetesen! fogja ön mondani, mert a költő, szépművész kora gyermeke. De hogy ez nem minden költőre alkalmazható, példa rá Shakespeare, a puritánusok, s későbben a methodisták e gyülöltje! Biztosan itélni tehát a bár szükkörü kordivat parancsainak engedő szépművész egyéni jellemére műveiből, nagy tévedés, miután olykor még széptani nézete sem ismerhető ki belőlök. A nyolc láb magas férfi, ha térdeit felhuzza, öt lábnyi nyoszolyában is elfér, de maga azért nyolc lábnyi marad. Nem fájlalhatjuk-e például Corneillet, hogy az Aristoteles commentatorainak szükkörü s a költészi szabadságot korlátozó drámai bilincseibe engedé szoríttatni nagy szellemét?

E pontnál azt is mondja ön, hogy ezen mondásom által „rám pár — különben jó — költemény mesterkélt nyelvével, formájával fárasztólag hatott, mert látni róla, hogy sok munkába került,“ talán magam se vettem észre, mennyit engedtem ellenfelemnek? Semmit! Abból hogy vala-

Digitized by Google

mely költő, például nehézkes verselésű, következtethetünk-e egyéni jellemére, erkölcsi oldalára? Az ily technikai hibák, melyek nem egy költőnél fél év alatt is változnak, javulnak, olykor gyakorlat által, olykor mihelyt a költő ugy akarja (azon mesterkélt pár költemény uj modora volt oly költőnek, ki még nehány holnappal előbb sem követte e modort), nem lehetnek a már megszilárdult jellem tükrei.

Feljebb Beethoven utolsó munkája jellemzését (a zene-aesthetika által) „das Ringen des Schmerzens nach der Freude“ érthetlennek állítja ön. Hát ezt érti-e: „a szekérről lebukott fiu futása a szeker után?“ Mert ha ezt érti, amazt is érti. A fiu a haladó szekeret küzd elérni, a gyötrött szív az örömet.

Buffonnak ön által cikke elején tekintélyül fölhozott állítására: „a stylus maga az ember“ szinte való lesz pár szót mondanom, mert ez állítás ép ugy tömérdek kivételt szenved, mint oly sok más. Hány és hány iróra alkalmazható Victor Hugo rajza Mirabeauról, ki mint tudjuk sokkal nagyobb szónok volt mint iró. „Bármibe kezd Mirabeau, eszméje mindig betölti tárgyát, de nem mindig stylusa az eszmét. Gondolatja mindenkor nagy, fennköltt, de mialatt fejéből előküzd, összezsugorodik a kifejezés által, mintha szük ajtón kellene átbujnia. E lángész mily nagy szószékében, s mily törpe iróasztalánál!“

Digitized by Google

Ime egy nevezetes példa, hogy az iró s stylusa nem mindig egy, valamint nem mindig egy az ember, s gondolatainak élőszóvali kifejezése. Rousseau ez oly mesteri stylista maga vallja, hogy gondolatai megannyi homályos burokban született medvebocsokhoz hasonlók, s tömérdek fáradságába kerül annyira kinyalnia, hogy kellő szavakba, rendbe idomítsa. Lett legyen kevesebb türelme, puszta röstségéből eredt hanyag stylusáról Buffon elve egészen más egyéni jellemre következtet. Átalánosságban állítni, hogy például a szabatos stylusu oly szabatos tetteiben is, s megfordítva, merész állítás volna. S itt is, mint szinte a költészetben, s a szépművészet más ágaiban (ugy a belsőt mint külsőt illetőleg) inkább a már megállapodott, s a mi fő: sajátmodor foghat mutatni az iró egyéni jellémére.

„Az istenek emberesítését a költészetben mai korban az emberek istenesítése váltá föl.“ (Előbbi kritikám szavai)

E mondatra Brassai ur ismét szokott modorában hunyorít, nem a „barna szemöldü Khroniosként“ ugyan, kinek hunyorítására „megrendült a nagy Olympos,“ de mindenesetre „magisteri“ szemhunyorítással. „Elmés szójátéknak, ugymond, jó; de „pulchra species est. . . . .“ A pontozás helyét „cerebrum non habet“ (nincs ama mondatomnak agyveleje, s igy nekem sincsen, ki azt mondom) az iskolás gyermek is kitalálhatja, s e pontozás ép arra volt számítva, hogy mindenki kitalál-

Digitized by Google

hassa. Ez egyet nem adom vissza; kamattal fognám visszaadni, s igy igen is messze volnék kénytelen menni. E tárgyra tehát csak ennyit: ó korban a természet istenesíttetett, s az istenek emberesíttettek; korunk vallása ellenben mint Megváltónk magasztos példájában látjuk, az embert istenesíti. A vallás, bár nem többé oly szorosan egybeforrva, mint az ó korban, a költészet egyik eleme. Homeros istenei az Iliásban csak hatalomban voltak nagyobbak hőseinél, szellemileg egy fokon álltak ezekkel, sőt, lehet mondani, alattok, s igy a félistenné avatott hősök is emberi szinvonalon maradtak. S a görög istenek földre szálltak, (sőt nagy része földön lakozott) osztályosai lőnek az emberek szerelmeinek, harcainak: mi ellenben mennyben keressük föl az istent, s hogy rokonulhassunk szellemével, tökélyeit utánozza gyarló törekvésünk. Korunk vallása és költészete nem az istent hozza a földre, de nemesebb magasabb alakjaiban, az embert igyekszik emelni, eszményíteni, hasonlóvá tenni a legfőbb erkölcsi valósághoz. Mondható ugyan hogy nem isten teremté saját képére az embert, hanem ember az istent ugy hajdan mint jelenben, de az ó kor istene érzéki, korunké eszmei isten. Az ó kor vallása s költészete tehát az istenek emberesitése, vallásunk s költészetünk ellenben az emberek istenesítése.

S most nézzük a költői pathost. Mondám előbbi kritikámban, hogy valamint az embert nem legnagyobb felhevülésekori szavaiból, tetteiből latolom,

Digitized by Google

ugy a költő egyéni jellemére sem legmagasztosabb s lelke elragadtatásában költött műveiből húzok biztosabb következést; a folyó valódi mélységét, nem midőn partja felett magasra dagad, de midőn medrébe vissza tér, szoktuk mérni. B. ur erre: „de nem is akkor, midőn legcsekélyebb.“ Ha ezt találom mondani: nem az igen bő kalap után mérendő az ember feje, B. ur, igy replikázik: bizony nem is az igen szük után. Elismeri e szerint hogy a bő után se! s elismervén vége volna e kérdésbeni vitánknak, de B. ur elismerése után ujra cáfolja azt, mit már elismert. „A felhevülés — mond — lappangó vonásokat hozhat csak napfényre, ujakat nem képes teremteni.“ Ám ragaszkodjék B. ur hitéhez, higyjen föltétlenül a szerelmes hagymázszülte esküiben, s a borittas szavaiban, de a tapasztalás ellentmond önnek, s ellent Kant is abban, mit ön a lappangó vonásokról mond: „azon közhit, hogy az embert legkönnyebben ismerjük ki ittas korában, hibás vélemény, mert a bor sat. által idegen nedv vegyülve ereibe, idegeire uj inger hat, s ez ok nem természetes vérmérsekletet hoz elő, hanem természetlen s nem ismert ujat olt bele.“ — Igy vagyunk a költői ittas érzelemmel is, melyet nem rosszul nevezett a római: furor poeticus-nak. Valóban Luther mondása, hogy „az emberi lélek lovon ülő ittas pórhoz hasonló, kit ha felsegítünk az egyik oldalon, a másikon leesik,“ alkalmazható a költői pathosra is, mert az, mint minden más fölhevült indulat, fellobban, ellobban. A hamar átfutó pathos, az éthosnak mely maradandó, biztos ismérve

Digitized by Google

nem lehet. Ismerjük azon optikai csalódást, hogy folyamban a hal feljebb látszik lenni mint valóban van, s ha nem alá céloz a vadász, nem fogja találni. Ön roszul céloz! Alantabb keresse a költő egyénisége, mint a pathos csaló tükrében uszni látja. Az egyptómi harcosok nem vesznek tengerbe, ha nem áradásakor kergetik az izraelitákat. A repülő hal is röpked egy ideig a légben, de szárnyai megszáradván, ujra visszaesik szokott elemébe. A pathetikus költői érzelem a forró sziv s képzelet nemes csalódása; a költő lelke, ezen felhevült állapotában, csaló s csalatott egyszersmind. Ily perceiben a különben csendes kedélyü is eget ostromló Titan. „Se posse plus iratus quam possit, putat.“ Mert e föllángolás csak átfutó érzelem, hirtelen enyésző meteor; s a költő, bölcs, ki perccel előbb szárnyas lován, s philosophusi tündérpalástján repült, leszállva róla ujra a mindennapi élet szamarára ül föl, s „földig ér a lába!“ Az élenynyel telt harang alatt még a beteg s fejét busan lehajtó madár is vigan énekel; ha kiveszszük alóla, ujra elhallgat; a költői s emberi rövid ittas érzelem ily éleny, s a sziv s lélek symposiona, melyben a fölhevült képzelet aranypoharából isszuk a mámor tüzborát: ez okból helyesen nevezi Plató „bacchansi ittasságnak a muzsák őrjöngését.“ S Plato ezen mondására eszembe juttatja a bohóskodás daemona, hogy a Parnassuson, mint ön is tudja, egy lyuk volt, melynek fölpárolgó gőzétől a körülötte legelésző kecskék megrészegülvén, táncoltak; csudálhatja-e tehát ön, ha e gőztől, mig fejökben van, kecskeszökéseket tesznek az itta-

Digitized by Google

sult poeták is? De ám aztán, ha valahol, itt volna a transubstantiatióra szükség, hogy t. i. az ittasság percében megdallott ige tetté is változzék. Föltétlenül hinni, mint ön hiszi, hogy a költő s műve egy, hasonló azon gyermekkori hitemhez, hogy a királyok ágyban is koronával fejökön alusznak, vagy ama nép hitéhez, mely először látván lovas harcost, a lovat s lovagot elválhatlanul összeforrt egy testnek vélte. A szerelem- bor- harag- költészet- ittas superlativusban beszél, elgőzölögvén mámora visszaesik a positivusba, abnormis lélekállapotból a normalisba. A fölhevült szenvedély mámorától ittasnak beszéde tehát ép ugy fog illeni lecsilapult kedélyekor is reá, mint gyermekre nagyanyja mentéje. Az arcisme sem az arc egyes kivételes kinyomásaiból itél, s nem a hirtelen átvonulókból, hanem azokból, melyek gyakoriságuk által eltörülhetlen maradó bélyeget ütöttek rá. A nagy öröm, harag, bú s ezek ellenkezői : nagy lehangoltság sat. ki vannak véve ismérvei alól. S mind ehez még megjegyzendő, hogy az ember jellemére tizszerte biztosabban itélhetünk beszédéből, mint holt betükből, mert itten, az emberismerő előtt oly fontos jelek : élő hang, szem, önkéntelen arc- s testmozdulatok, hiányzanak. Ezért mondám s mondom ujra, hogy a költő egyéni s kivált erkölcsi jelleme biztosabban ismerhetőki földet korholó fecskeként alantabb szálló költeményeiből, s nyugodtabb érzeményeiből.

„Belé hevülve ebbe a nagyon szerencsésen találtnak tartott bizonyít-

Digitized by Google

mányába, továbblövi kegyed a nyilat, mint a hol a cél áll, miből természetesen következik, hogy elsuhan mellette;" Brassai ur ezen morgadalma előbbi állításomat illeti, hogy egy műből a költő egyéniségére, részletből az egészre, szintén nincs biztos következtetés. Ez, ugymond Br. ur, nem csak psychologia de logika elleni vétség is!

„Lássuk tehát ha az-e? s gondolkozzunk e tárgyról is bővebben. Ön ugy látom, az egyes költeményt, vagy egy művet (mely ha egyoldalu, csak egy oldal ismertető jele lehet) a vizcsöpphez hiszi hasonlónak, mely szintén ugy visszatükrözi a napot mint a tenger. De a viz, legyen bár csöpp, folyam vagy tenger, csak viz, csak egy nemü. A sok oldalu költő művei ellenben nem egy nem, s igy egy oldalról a többi oldalra nem következtethetünk. A granit letört darabja az egész szikla képviselője, de láthatjuk-e Proteus egy alakából, milyen a többi száz? Ön ugy látszik csak egyoldalu költőre gondol. Hány költő hal el pályája kezdetén, hányat gátolnak életkörnyülményei hogy többoldaluságát előtüntethesse, egyoldalu mű ily költők ismerve nem lehet, mint nem egy kutágas az egész udvarnak, egy fa az egész vidéknek. Ha egy ismeretlen, fejét köpenybe burkolva, csak orrát mutatná ki önre, le fogná-e orráról egész arcát rajzolhatni? Ráfael ugyan ki birta fejezni fátyolboritott arcu alakjainak ez, amaz érzelmét, testük ez vagy amaz tagja által; Arany „Pázmán lovag"-jában szintén ily mesteri festés a piroslló fülhegy, könyökmozdulás; Winkel-

Digitized by Google

mann a kiásott szobortöredék hajfürtjéről, lába, feje állásáról sat. biztos következtetést vél hozhatni: Juno, Vénus vagy Bachansnőhez tartoztak-e? Diderot szinte ugy véli, hogy ha egy gyermekkorában megvakultat állítanánk az anyatermészet elébe, többi tagjairól megfogná tudni ismerni, hogy ez egyén nem vakon született. De e példák s állításom közt nagy a különbség. Egy az, a természet nagy mester, mi ketten ön és én kis mesterek vagyunk, más az, hogy Rafael s Arany csak egyes indulatot ismertetnek velünk, s nem az egész lelkületet. Ön igen eredeti cáffal él ellenem: „egy két szóból, tettből nem is akar az egész lelkületre következtetni.“ E szerint elismeri tehát állításomat, hogy nem lehet következtetni! cáfnak hitt állítása e szerint elismerés s nem cáf. Ön ellenben cáfnak tartja, s igy mi ketten (mert én csak önhöz magához beszélek; ön hivatkozása Gyulaira, Salamonra, hasonló Zalánéhoz, midőn Árpádnak azt izené ijesztésül, hogy görög s bolgár segitséggel fog indulni ellene. E hasonlat oly mesze, hogy önt Zalánhoz, magamat Árpádhoz hasonlítsam, nem terjed) már e tárgy alapkérdésében eltértünk; én a jellemzés alatt egész férfit értvén, ön negyedrész, nyolcadrész emberrel is megelégszik. Fölállított elve azonban jelen állításával ellenkezik, miután az még az erkölcsi oldalt is kiismerhetőnek véli, s igy egész emberről szól. Ép igy cáfolja meg önmagát következő mondásával is: „Igen, de abból hogy két madár hasonlít egymáshoz, következik-e hogy mindenben hasonlít?“ (Az az: egy költemény vagy mű, hasonlít egyben iró-

Digitized by Google

jához, de nem mindenben). Ugy látom végtére annyit nyirbál el a hasonlatból, hogy semmi sem marad; mint épen most említém, elve ez: „az iró olyan mint műve;“ itt az egész ember értetik, most ellenben egy hasonlósággal is beérvén, önt e szerint az egész emberből egy ujj, egy fül kielégíti. Oly iró ki mindenben egy legyen művével, ép oly ritka, mint az, ki semmiben sem egy, de ha ön feljebbi hasonlata szerint, beéri magát két madár közti hasonlóságban azzal, hogy mindkettőnek bóbitája van fején, akkor a pipiske is hasonlítani fog a bankához, s két ember, mert mindkettőnek hosszu lába van, szinte hasonló lesz egymáshoz Egy oldalu mű tehát hogy fog jellemezni (hasonlítani egy oldalához foghat!) több oldalu költőt, nem érthetem. Ellenben habár egy a mű — például — egy kötet vers, de sok oldal van benne kifejtve, tán a költő minden oldala, akkor más a kérdés. (Ekkor is az általam előadott, s adandó kivételek mellett azonban). De ön megkülönböztetést sehol sem tesz, egyformán alkalmazza elvét, ugy az egyoldalu mint sokoldalu költőre, mint a szabók, kik az alacsony termetü nadrágára is ugyanannyi rőf posztóval számolnak be, mint a magaséra. Egyes ellentét, vagy egyes hasonlat csak akkor lehet mérve az egyénnek, művésznek, ha oly jellemző, oly lényeges, hogy az egész lelkületre világot vet. Ily jellemző vonásnak látszik — például — Crespi izlésére, egyik festvénye, melyben Chironnal, ennek növendékét: Achillest, valamely elkövetett hiba miatt, oldalba rugatja. De az izlés csak egy oldala a művésznek; fölhozott példám nem ki-

Digitized by Google

elégítő e szerint, mert csak a művész izlésére, nem egész lelkületére következtethetni belőle.

Mit bizonyít athenaei malacom ön állítása ellen? én meg azt nem értem, mit nem szeret ön a kettő között: az igazi malacot-e, vagy a nem igazit? A való s valószinüre, az igazi s utánzott malacnyívást, rosz hasonlatnak már csak azért sem vélném, mert történetesen s nem egymástól átvéve, mind Arany, mind én ez egyre bukkantunk annyi sok választható hasonlat között. A való s valószinü közti különbséget nem kell önnek magyaráznom. Mondám, hogy két hasonló genialításu subjectiv költő között, annak művei fognak ránk nagyobb hatást tenni, ki leplezetlen tárja föl előttünk belsejét, s hogy rám nézve — egyéni nézet! — a művészet e szabálya: „a valószinüt, s nem a valót!“ a subjectiv költő egyéniségét szorosabban illető versekben, ki nem elégítő. De e kettőt ügyes költőnél, pusztán műveiből különböztetni meg nehéz, példa rá az athenaeiek, kik még az igazi malacnyívást is utánzottnak hivék. Tehát! hogy a költő egyénisége kiismerésében nem a mű a főbb tényező, de élete.

Salamonnál e kettő: „az iró magyarázza az embert; az ember magyarázza az irót“ mondja ön, nem ellentmondás, de részletes és világosító kiegészítés. Ebben igaza van, Salamon cikke azótai átolvasása után, magam is rájöttem. Akaratlan ellenmondásnak előbb azért véltem, mert nem cikke elején,

Digitized by Google

állitá föl az egész tételt, de felét elején, felét végefelé. Ez oldala vitámnak tehát, t. i. hogy műveken kivül az iró élete is szükségeltetik egyénisége kiismerésére, elmaradt volna, ha ön nem állítja-föl elvül hogy: a szó tett is egyszersmind; s ezen átalánosságban mondott elv által ki nem zárja a tapasztalatot. — S ismét más helyütt: „Ha a psycholog, kritikus így szól: A. vagy B. vagy C. irók, mint műveikből kiviláglik (itten ismét csak egyoldalúlag, csak a művekről szól) lelkes philanthropok, s a szabadság buzgó apostolai,— itélete helyes és igaz lesz.“ — Sőt maga Salamon is e szavakban: „az emberi jellem sem szavaiban, sem cselekedeteiben nem tagadja-meg magát“, a tettet különválasztva a szótól, ez utolsót magában is biztos ismérvnek nem hinné. S e szerint egy helyütt a két tényezőt: a művet s életbőli tapasztalatot összeköti, más helyütt különválasztja.

Elvem azonban még több oldalról is vizsgálandó. Előbbi állitásomhoz, hogy az iró egyéniségét, művei s életéből ismerhetjük-ki, most azt toldom, hogy: az iró bár őszinte, s tapasztalásból önismeretre jutott legyen sem lehet mindenben egy műveivel, mert a költészet s élet szinte nem mindenben egy. Ön átalános szabálya megtagadja a költészet, szépművészet végtelen szabadságát; s mérhetlen határú világát, a való korlátolt esztrengájába szorítja. Minden való válhatik költészetté, de nem minden költészet valóvá. A költészet — költészet! a való — nagy részben — próza; a költészet: ünnepi sütemény, a való: mindennapi kenyér, többnyire — cselédkenyér.

Digitized by Google

A költészet s élet közt oly különbség van, mint a szárnyak s lábak között. Ezért mondám előbb, hogy a görög nemzetnél, melynek vallása, költészete, élete szorosan egybe volt forrva, inkább lehete egy művével a költő; de állitható-e ez átalában a jelenkor költőiről? s kivált az eszményi költők azon fajáról, mely az emberi természet határán felül, mint az indus hitrege Trichunkója, ég s föld között függ, s leget légre léggel fest, — másként pedig tán piros pozsgás fickó, s rostélyost eszik, s ha magyar: bort, ha német: sert iszik, mint az ős germánok istenei a Walhallában. E léghajósok, mint minden más ember fia, szinte csak szekeren utaznak ide lenn. E rámára vonható kisebb nagyobb mértékben minden más költő is, mert az emberi tüdő sem a magasságot, sem az örvény mélységét nem állja ki sokáig, vissza kell térnie a földre, hogy Antaeusként uj erőt szívjon belőle. Tündérvárából, örül az élet kunyhajába leléphetni, s hasonló Horácz papjának ama szolgájához, ki megunva uránál a hívek adakozásából halomra gyűlt mézes pogácsákat nap nap mellett enni, megszökött, hogy házi kenyeret ehessék. A költő tehát kétlakú, — elunva a képzelet országát, a való világba lép le, kifárasztva ismét a való által, ujra a képzelet regióiba menekül. Mint költő önalkotta világban él, mint ember, a valódiban kénytelen élni, s mentül rajongóbb, ábrándosabb, annál nagyobb küzdelme s fájdalma, nem birván megegyeztetni ama kettőt. Igen! álom és való, költészet s élet, ez a bökkenő! A phantasia, álom minden szüleményeit akarni a valóval azonosítani, annyi mint a

Digitized by Google

csillagtisztulást is valóságos csillagnak vélni, az álmot ébrenlétnek tartani. Álmában — mint Blumauer forditója Szalkay irja — Aeneas is meggyőzte Achillest; álmában Ennius, mint maga vallja, — Homér volt; álmában Brassai ur erősebb a magyar irók egész táboránál; álmomban én is igen jól tudok — röpülni. — Alom és való, költészet s az élet közt tehát nagy a különbség, mint szinte nagy: a szó s tett, elmélet s gyakorlat között. Mert hinni, például, hogy a bár lelkes, érzelemteljes, de tapasztalatlan s igy lelki erejét nem ismerő, túlbecsülő ifjú költő kétségkivül erős is lesz átvihetni tettbe szavait, annyi: mint a tüzes, gyakorlatlan tervező minden elméletét előre kivihetőnek hirdetni. Penelope udvarlói is elbízottan nyultak a kerekes ívhez, de csak az egy Ulysses birta fölajzani. A madár a légben, a költő a képzeletben bátran s gátlanul repülhet, de ám lenn a föld mélységgel, szirtekkel, ezer akadálylyal telt. A költészetben nincs kisértés, — s az öngyőzelem csak a kisértés foka szerint méltánylandó. A szenvedélyek oberoni sipjára még a török imám is táncol! „Lelkemben a szép s jó honol, mond Stael, az életben ellenben a küzdelem.“ S sz. Pál (ön szeret a szentirásból idézni): „Mert a mit én cselekszem, nem szeretem, mert nem azt művelem, a mit akarok, hanem a mit gyülölök, azt cselekszem.“ — Költészetben, az életben gyönge is, szilárd, nagy s hős. Versben a költő oly könnyen forgatja a száz fogú lajtorját, mint Tasso Rináldja; s első lehet a falon Buda ostrománál. A papiros-Hercules kezéből Omphale nem veheti ki a buzogányt; a papiros-Seneca

Digitized by Google

megveti a kincset; a papiros-Cato soha sem dicsekszik; a papiros-Demosthen nem ijed meg a bokortól; s a papiros-Catullus nem megy királyi vacsorára. — A szó: asszony, a tett: férfi; a puszta szó tett nélkül: magtalan asszony. A bölcs szabályt ir szobájában, mint kell a meredeken botlás nélkül járnunk, — vigyük oda, s tán első lesz, ki elbukik! Rakásra költi szellemtojásait, mint a méhkirályné, — hadd neveljék-föl mások! A moralisták életmaximái: „hasznos házi jegyzetek", miket a gondos háziasszony innen onnan kiir, s jobbra balra ajánl, de maga századrészét sem próbálta-meg. A tentában gázló szárnyasok faja, többnyire rosz úszó az élet sebes folyamában. Szép, de nagy mese, hogy Luther tentatartójától elfutott — az ördög! a kisértő nem győzhető-le tollal. Igen könnyü elénekelnünk lanttal kezünkben Tibur árnyai között, az „aequam memento-t", a nyugodt kedélyt balsorsban is, — de a fájdalom legkisebb szúnyogja szálljon orrunkra, mily fintorarcot vágunk! Ha az elméletet oly könnyű volna gyakorlattá tenni, akkor minden jó indulatú ember angyal volna. De az iró elmélete: ácsok csapó sinórja, kijegyzi fekete vonással az egyenes irányt, s ám még a gyakorlott ács sem oda vág mindig hova bárdját mérte. Ön mint természettudós fogja tudni, mint bocsátkozik-le legelső szálán a pók, mint kisérti-meg, mielőtt tovább fonná, — elég erős-e megbirni őt? Ime a kis bölcs, bölcsebb az emberek nagyobb részénél, mint köti össze elméletét a tapasztalással! Ellenben hiszi-e ön, hogy oly kövér, ábrándos poétát mint például a mi Kovasóczink volt, megbirhasson a

Digitized by Google

holdsugár szála? S mentül erősb a költő képzelete, s mentül inkább elragadja heve, annál könnyebben túlszárnyalja a valósítható tett körét; s miután kétségtelen az, hogy az emberek nagyobb részénél nem egy a szó s tett, bizony még egyszer oly mértékben mondható az a költőkről. De ön — mint a cikk elején fölemlítém — azt állítja, hogy a költő szava egyszersmind tett! E szerint, a szó, melyet előbb virágnak nevezett, most már gyümölcs is. Nagyobb jót nem tehetett volna ön a költőkkel! Ezentul nem lesz szükség tettel is bizonyítniok, hogy emberszeretők, elég lesz ez erényt megdallaniok. Alamizsnát kér a szükölködő? „Nem adok, szól a fukar, de keresd föl édes barátom költeményeim közt versemet a száztizenharmadik lapon, fogod látni, hogy az adakozást lelkesen megdallám!“ Szemére hányják a hideg hazafinak: miért nem vett részt nemzete szabadságharcában? Igaztalan beszéd! — nem egy verset irt a hazaszeretetről! — Hálátlan? — de háláról dall verseiben! — Eltiportatik a jog, megtöretik a legszentebb eskü? Mily rágalom! Világosan mutatja ott ama papiros, hogy nem igaz! Ön tisztelt barátom, valóságos papirocratiában él! De gondolkozzunk csak kissé, tegyünk a tenni valók közt különböztetést. Distingve! Ugy van, a szó tett is egyszersmind olykor! Ha példaul az iró, költő, szónok, bár bizonyos anyagi hasznot remélhetne hallgatásából, megvetve kincset, magas polcot, s történhető, sőt bizonyos veszélyt, kimondja bátran, nemesen hona javára mit keble sugall, ekkor szava — tetté vált. De vonható-e e rámára minden szó, min-

Digitized by Google

den elmélet? keresztelhető-e ön átalános elvével, tettnek minden szó? Ki, verseiben: hű barát, szülő, tisztelő, hálás, könyörülő, önzetlen s több eféle, — mi nyújthat önnek kezességet, hogy mind ez erények övéi tettben is nem csak lélekben. Hogy midőn tettre kerül a dolog, ama költői föllángolás kétségtelen előpostája volt a jellemszilárdságnak, azon férfias szilárd jellemnek, melyet Horácz sima acélgömbhöz hasonlit, melybe a leghegyesebb horog sem akad, s mely jobbra balra lökve mindig egyensulyban marad. Hogy tehát a költő egyszersmind szilárd bölcs is legyen, s a bölcs, saját tanainak föltétlen teljesitője,— ez csak a gyermekek s tapasztalatlanok hite. A lángész legmegindítóbban festi keble érzéseit, a jót, szépet, magast; s épen a lángeszű szépmüvészek közt van legtöbb példa rá, hogy a közéletben a végletekig csapongók, örökké a szélsőségek közt hányódók, vetődők. S mentül több szabálylyal terheli lelkét a tudós, annál könnyebben tántorog; a harcos, ha húszféle fegyvert aggat magára, másoknak adhat fegyvert, maga roszul fog harcolhatni; a huszár tíz kantárral nem fogná tudni igazgatni lovát. Mint már emlitém fölebb, egész korszakok hozhatókfel, melyekben a bölcsek, moralisták pusztán Horácz „köszörűköve“ valának; műveikben: Chrysippus, életökben: Aristippus. — A korabeli stoikusokról mondja Plutarch, hogy taniták ugyan a szigoru, sanyarú erkölcset, de tanaik teljesitését másokra bízák. Nem jól papol-e az apátúr is Bánk-bánban, türelemre intve az éhezőket? „Türjetek, — ugymond — mert a békességesek isten fiainak hivatnak“ —

Digitized by Google

„de magának tömve volt a gyomra!“ Telve a föld ily apáturakkal! Bizony az emberi szó nem az isteni Logos, s legkevesebbé az a költőknél, bölcseknél; a mindennapi ember sokkal inkább egy szavával, mert az élet, gyakorlat embere. „Tapasztalni, tenni, s úgy — költeni“ — mond Goethe. Suwaroff is verselt pár sorban, de csak győzelmei után. Ha a vezérré választandó vad indus, ki mézzel bekent meztelen testén órákig tűri arca, teste egy rángása nélkül a maró darázsokat, írna verset a férfias tűrésről, e vers aztán bezzeg hű mássa volna egyéniségének.

Az iró műveiből e most emlitett okfők által levonva a levonni valót, szóljunk az álomból, képzeletből destillált lehető valóról. Mint előbbi kritikámban, ugy itt is mondom, miszerint azt, hogy az irók bármily neme ne eszményítve, de valón adja elénk lelke arcképét, száz közűl egytől várjuk. Száz közűl egy fogja elmondhatni ama beduin költővel: „költészetem az igazság beszéde!“ — Rousseau s Alfieri őszintesége ritka példák. Ime az ellenmondás! fogja ön mondani, hiszen Rousseauról csak műveiből itélek. — Épen nem! mert őszintesége helyzett hitem, művén („Vallomások“) kivül, a róla, lelkületéről azóta megszilárdult közhiten alapul. Azonban oly irónak, ki mint Rousseau nemcsak gyöngéit, de erkölcsi nagyobb foltjait is nyiltan bevallja, művei is elég kezesség. Ellenben a nagyobb résznek, mely csak erényeiről szól, honnan fogjuk kiismerhetni gyarlóságait, büneit? S igy — föltéve bár, hogy erényei valók — csak fél embert látunk. Csak a bérc déli oldalát, mely aranyfürtöket terem,

Digitized by Google

az északit, melyen vad tüske nő, nem! Igen, az iró, ritka kivétellel, csak egyik oldalát láttatja velünk, mint a hold; s így: árnya nélkül járó Schlemihl Péter! azon különbséggel, hogy Schlemihl eladta árnyékát, a költő s bölcs ellenben — zsebébe rejti, s a bölcs és költő zsebe igen mély és sötét. Mig tehát egy költőnek lelke nyílt ház, melynek minden rejtekei tárva állanak előttünk, addig húsz költőé: elzárt lak, melynek csak pitvara áll nyitva, mig ismét a többié csak külsejét láttatja velünk. Swift félretört sarkú csizmának nevezi az őszinteséget, csoda-é tehát, ha rosz csizmában nem szeretnek a költők járni! s rosz saruban a költőnők, kiket — Kant szerint — a nem őszinteség vádja még jobban illet-meg, mint a költőket. Ezen őszintelenség e szerint kettős: egyik a fényoldal nagyobb világitásban adása, másik az árnyoldal föl nem mutatása. S mind ezen felül, nemde hogy az ember rendesen ép azon erkölcsi oldalát rajzolja nagyobbnak, melyben gyöngébbnek érzi magát? Mint az álarcosbálba menő, ki ha piszeorru, nagy orru álcát választ, ha bajusztalan, bajuszost. Lichtenberg nyiltan bevallja, hogy botlásait, hibáit eltitkolta. Pope Swifthez irt egyik levelében azt állitja, hogy ha őt dicsérik, haragszik érette. Lessing nyilvánitá, hogy azt, ki őt lángésznek meri nevezni, arcul csapja. A többi költők nem oly kegyetlen férfiak, mint e két utolsó. Én azonban meg vagyok győződve, s azt hiszem: velem együtt minden olvasóm, hogy Pope sem haragudott komolyan, ha dicsérték, Lessing sem ütötte volna azt arcul, ki őt lángésznek nevezte

Digitized by Google

volna Szóban, versben oly könnyü az a szerénység! A szerénykedés méltányolt irónak semmiébe sem kerül, örvend szerénykedni, mert kétszeresen nyer általa: azonkivül hogy méltányoltatik, még — „szerény“ is! De bezzeg irjunk csak bár igazságos, de nem hizelgő birálatot róla! Ezer és ezer bölcs, költő, ember, mondhatná-el halála percében Augustussal: „jól játszottam-e szerepemet?“ Mert helyesen mondja Kant, hogy mentül miveltebbek az emberek, annál nagyobb szinjátszók. Újra és újra mondom: nem élünk többé az Ilias s Odissea korában. Amaz őszinte naiv költészethez költészetünk nem hasonlítható. A görögök, az egyiptomi pap gunya szerint: örök gyermekek voltak, s tudjuk, hogy a gyermek valót szól. E gyermekded, e mosolygó költészet nem is lehete oly homályos s oly eltakart mint korunk költészete, mely az élettel annyira meghasonlott. S a görög költőt nem tiltá vissza az illemtőli rettegés érzései hű nyilvánitásától, mig mi az örökké azon egy emberi vágyakat, érzelmeket, szenvedélyeket a morál parancsai, sőt a társadalmi illem változó szabályai szerint merjük csak (a nagyobb részről szólok) fölmutatni. Ott a természeti jogokért küzdés s a kebel lángjainak szabad kitörése, itt az önmegtagadás, s elfojtott, de emésztő beltűz. S hozzá adhatjuk még, hogy amaz őskorban élő költőnek nem volt szüksége a mythosz tündér-alakaival ékített földet s természetet szebbíteni, ha hűven másolta azt, költői volt műve; a mai reálköltészet ellenben, ha a természet s föld s élet hű másolója, prózának kereszteltetik, mert prózaibb, józanabb, szárazabb,

Digitized by Google

s nem oly érzéki, nem oly festői többé a való, az emberélet. Szóval, amaz ifju, szabad, őszinte költészettel egybehasonlítva kül- s belvilágilag eszményitő költészetünk: elaggott, lebilincselt, hazug. Amaz, tengerből kikelő Aphrodite; ez: kendőzött arcú kacér hölgy! álkellemekkel, hogy hódíthasson; krinolinos delnő (kik közűl egyet Brassai ur el akar venni, mint feljebb láttuk), mondom: krinolinos delnő! tapogatódzás nélkül (Brassai ur „tapogatódzó psychologiáját" értem); nem tudhatjuk hány rész illeti e compositióból a krinolint? hány a delnőt? Juvenalis panaszolja, hogy a római asszonyok estve, midőn tornyozott hajéküket s idomtalan magas sarku sarujokat leveték, félsinggel lőnek alacsonyabbakká. Lássa ön tisztelt ellenfelem! Ily magas sarkot hord a költők nagyobb része is! Az alacsony sarkuak ritkák, a mezítlábasak pedig (nyilt természetes, őszinték) valóságos fehér hollók.

Szinte ily kevéssé biztos „ismerettyü" (Brassai ur panaszkodik, hogy „ismerettyüje" nem akar lábra kapni, — lám én használom; hiszen ez nagyon szép szó!) azon költők művei, kik számra többen, azon egy költői arccal birnak, spártai közös asztalnál lakomázva. Ily hű testvéreket a világ minden irodalmában számosat fog ön találhatni. Mindegyike megmeríti naponként költői korsóját, de közös kútból. Ugyanazon egy eszme, szín, modor — mintha zsinegre volna kötve, mint de Manx vadlibákat lövő golyója, — húsz költőn is átmegy, kétségtelenné téve a Metempsychosis tanát. S mindez korántsem akarva, átcsempészve történik. Mert vannak oly mil-

Digitized by Google

liószor eldallott eszmék, melyek mintegy közös birtokká váltak már, s egyik költő a másiknak nem hányhatja szemére miért használja? mint nem egyik birtokos a másiknak tagosítlan határban a legelést. Az ily gondolatoknak e szerint tiz, húsz apjuk is van. — Más faju költők ismét idegen irodalmak sajátságait utánozva, költészetüket kirívó és saját költészetükkel egybe nem olvasztható tarkasággá teszik. A költészet világában amaz elsők: communisták, ezek ellenben cosmopoliták. Egyéniségök ismerettyűje itt is, ott is csonka lesz: ott, mert ha negyven különféle madarat azon egy nótára betaníthatnék, nem fogná ön behunyt szemmel megismerhetni melyik köztük a veréb, harkály, rigó stb. mivel a madár több, a nóta egy; — itt, mert hogy a költő egyéni jelleme is oly tarka, s húsz nemzeti jellemből egybefoltozott legyen mint költészete, ne fogjuk rá. — S még kevésbé lesz biztos ismérv ama rabló méhek (plagiariusok) költészete, kik tudva csempésznek mások mézéből; teljes joggal — azt hiszik — mert más verseiből lopni gondolatot annyi, mint más gyertyájáról gyújtani meg gyertyánkat: kik midőn mások erdejébe vágják fejszéjöket, mint Klorinda lelke jajdulnak fel sorban a fák: „ne bánts engemet én Byron, engemet se én Goethe, engemet se én Petőfi dús lombú szellemerdeje vagyok!“ de a költői rengeteg irtója minderre mit sem hajt. Az ily poétát mások csirkéit vezető kappannak nevezhetnők. Innen-onnan összeszedett szellemi gyermekei származását ki bírná kipuhatolni? ha régibb s újabb nemzeti költőktől sajátíttattak-el, ekkor oldalroko-

Digitized by Google

nokra, szellemi nagyapákra, sőt — ha költőnőktől — nagyanyákra ütöttek; ha ellenben idegen országi költők gyermekei, visszasírnak hazájukba, s jobb is hazaküldeni őket saját szülőikhez, mert — kivált ha német sarjak — sorra halnának köztünk e görögdinnyetermő országban.

Egészen más az eset, ha az idegen irodalmi szín, irány, nézet, modor, szóval költői idegen elem, a költő szellemi nagy ereje által nemzete irodalmába olvasztatik; az idegen nemzetű szellemi gyermekek ekkor honfiusittatnak. Ily költők nem számíthatók a feljebb megrovott ügyetlen cosmopolíták sorába; mint nem az alrendű plagiariusok közé azon lángeszek, kik a másoktól átvett magból terepély tölgyet nevelnek, kik csekélyebb irók elfelejtett költői tárgyát világhirű művé alakíták-át. Ariosto dühös Orlandoját olvasva, feledjük, hogy e nagy költő Bojardo művét ugyszólván csak folytatta, mert geniális költeményével elődjét elhomályosítá. Még nagyobbszerű kivétel Shakespeare, habár mások által már földolgozott művekből merített olykor. Az idegen nemzeti elemeket saját nemzeti irodalmukba lángeszűleg olvasztó költők sorában fölemlíthetők a többi közt Puskin, Mickievicz. Igy forrt egybe a spanyol a mór, s a portugall a castiliai elemmel. Igy forrhatna-egybe, nézetem szerint a magyar költészet a keletivel mint törzsével, búja gazdagságú díszköntösünk, népi, s a magasb költői nyelvnél sokkal képiesebb, költőibb nyelvünk, valamint számtalan még el nem korcsult szokásaink még most is keletre mutatván, még annyi századok

Digitized by Google

után sem törlődvén-le nyugot által ősi bélyegök. Ellenben idegen s kihalt nemzet irodalmi műveinek rabszolgai utánzása habár nagy költők által valjon helyeselhető-é? Helyeselhető-e Goethe Achilleise, Hafiza? a görög–tunikából, persa–kaftányból német alak tekint felénk, szintelen halvány árnya az eredetinek; kiváltképen Hafizról állitható ez, habár élő nemzet költőjének másolata. Kihalt nemzet világából ültetni-át ujabb korba ezt s amazt, legfeljebb a bohózatnak engedhető-meg, s ennek is csak kisszerű tárgyakban.*) Goethe — megfoghatlan! — Vossról, ennek Luizája védelmeül így szól helybenhagyólag: „A közel állót ellöki magától s a távol állóhoz nyúl; költői egyéniségét eltörli, idegen elemet választva.“ Mind ezekből világos, hogy a költő akár a nemzete irodalmával nem rokonúlható elemeket kényszeritse költészetébe, akár ne legyen képes egybeforrasztani a vele rokonúlhatókat, mind két esetben kevéssé fogja úgy nemzete irodalmi jellemét, mint saját egyéniségét adhatni műveiben. Mi azonban Goethére átalánosságban nem alkalmazható, miután költészetének öszvege pár művén kivül nemzeti bélyegű.

Más oldalról tekintve ismét tárgyamat: tudva

*) Tán igen is szűk körre szorítkozom! Goethe görög epigrammjait (például: Anacreon sirjára), vagy Schiller költeményét Pompejiről ki ne olvasná gyönyörrel, habár komoly nemüek. De mindezek s s az efélék rövid versezetek, s Hafizzal, melyben Goethe a persa Hafiznak személyiségét, lelkületét, egész költői világát igyekszik utánozni, össze nem hasonlíthatók.

Digitized by Google

van, hogy sok nagy művész nevét hordó mű nem sajátja, hanem tanítványaié, Rubens némely műveinek eredetiségét például több műértők vonják kétségbe. Ha a modor s a mű oly biztos vezér, hogyan van, hogy e művekre nézve megoszlik a műértők véleménye? Továbbá: Gvido Reni, mint Rafaelről is mondám előbbi kritikámban, három egymástól teljesen különböző festészi modort követett, más más időszakban. Első modora: másoktól betanult volt, a második: saját, az utolsó ellenben nyereségvágy miatti sebes dolgozása miatt, egészen eltérő a két elsőtől. Ujra kérdem, mint Rafaelnél kérdeztem, fogja-e ön három különböző modorából következtetni, hogy egyéni jelleme is szinte három különböző változáson ment át? Némely bécsi, már előbb saját modort nyert festők, utóbb rómábani mulatások után visszatérvén, Rafael egyszerűségét csodálva, utánozva, de követni nem bírva, a szeliden hullámzó vonalok helyett feszes, a természethü egyszerű arcok helyett valóságos juhképű alakjaikkal a műkiállitás komikai csodáivá lőnek. Előbbi saját modorukat idegen modorral cserélték föl, s tehát ön szerint fölcserélték egyéni jellemöket is? Cicero hasonlót említ némely irókról, hogy t. i. az atticismus egyszerűségét nem birván követni, műveik éldelhetlen, szárazakká váltak. De idegen modoru művész ép ugy megtarthatja egyéni jellemét, mint a saját modorú. Sőt, valamint birhat saját egyéni jellemmel az idegen modoru szépművész; ép ugy lehet a saját modorú, idegen jellem becsülője, követő-

je. — A zene- festő- szobrász- költő-iskolák apródjainak s később lovagjainak tehát, míg előbbi mesterök nyomában járnak és saját modorra nem jutnak, művészi jellemök mesterökével azon egy, nem nagyságra, de művészi szellemidomra, — mint egymásba járó fokonkint kisebb-kisebb vadászpoharak azon egy tokban,— a tok idomát veszi fel valamenynyi, de csak a legelső töltibe — nagyságával. Mint minden más szépművész, a költő is jobbra-balra inog e szerint, míg nyugpontjára talál, de, mert a kellő széptani irányt, modort nem képes föllelni egyideig, tán sokáig, sőt tán pályája végéig sem, következik-e hogy egyéni jelleme s kivált erkölcsi oldala is ily ingadozó, határozatlan, önállásra nem vergődhető legyen? Teljességgel nem! Vegyünk fel példaúl oly magyar költőt, s jó költőt, ki csak az imént dívó classicismusról a népiesre tért át, mily különböző lesz költői jelleme az előbbenitől! Ott választékos tárgy, forma, nyelv ugy magasabb mint alantabb foku költészetében is: itt ellenben a legcsekélyebb tárgy is felölelve, s tárgyhoz szabva a nyelv, mint jó festményben az öltöny különböző alakoknál, úgy idomot mint kelmét tekintve. Ott kerti virágok aranypohárban, itt azonkivül tulipános kancsók is mezei virággal, miket tán pórleányka kötött bokrétába. Ott városi díszterem volt költői világa, ékes öltönyű alakokkal: itt mezei lak, melynek tarka változatosságu, s tán itt ott rongyollott mezű, de ép ez okból festőibb alaku csoportozattal népesült körében, nyerítő büszke mének mellett a jámbor szamár is hajlékot talál. Szóval, előbbi korlátolt költői teréből, szabadabb, nyil-

Digitized by Google

tabb világba lépett-át, s egyszersmind az egyetemitől az egyénihez, a széptől a jellemzeteshez fordúlva, vagy — Goethe megjegyzéseként — egybekötve a szépet a jellemzetessel. Ön elve, e két külön jellemű költészetből különböző egyéni jellemre (ha másban nem is, de ízlést tekintve bizonyosan) következtet, enyém csupán egyre; a művészi világ válto zott, az egyéni a régi maradt. Vagy azon drámairónak, ki közönség elébe adott művét pár hó mulva egészen más szellemben dolgozná-át, változott-e e pár hó alatt egyéni jelleme is? A már megszilárdult jellemű férfi, irjon bár száz egymással ellentétben álló (kizárva az erény s gazság ellentétét) művet, egyéni jellemre nézve — erkölcsi oldalát értem itten kiváltképen — ugyanaz marad.*) Valamint Wielandról, habár a szent költészetről a figefaleveletlen scurrilisre tért, nem mondható hogy megromlott erkölcse, ép oly kevéssé volna mondható, hogy megjavult, ha erről ismét az előbbire tért volna vissza. A müvelt költők nagy részénél sokkal tulnyomóbb a művészi cél, mint egyéni érzése, s ép ez ok szüli aztán, hogy a művészt látjuk ugyan műveiből, de csak kis részben az embert.

Mind ezeken kivűl legfőbb tényezőnek véljük az iró egyéniségének kiösmerésére költészetének alapszinezetét. De tán hibásan is fejezem-ki magamat! azt értem, hogy a költő műveiben tulnyomó

*) Ellenben, hogy a kedély, lélek elevensége, évek lefolyta alatt változhatik s változik is, természetes. Faust második részét, Wienbarg helyesen jegyzé meg, nem az a Goethe irta, ki az első részt.

Digitized by Google

elemet lelkületében is tulnyomónak véljük. De sok körülmény okozhatja, hogy ez ismérvben nagyon csalódhatunk. Vegyünk oly költőket, kik költészetük mindenik nemében kitünők, de egy nemben föltünőleg többet irtak; például, ha egy lyrai költőnél sokkal nagyobb mértékben van képviselve a többi nemnél, a vig, bohó oldal, az alantabb tárgyak választása, biztos lesz-e következtetésünk, hogy lelkületében is ez oldal a tulnyomó? Következtetésünk lehet egynél helyes, másnál helytelen, mert nem lehetetlen, hogy indoka semmi más mint pusztán röstség, ez ösztönzé kiválólag oly térre, melyen könynyebben mozoghat, mely nem kiván oly választékos nyelvet, verselést, s ez indokhoz talán müvészeti cél is járul, több jellemzetességet találván az alantabb, mint a magasabb körben, világban; s a való élet tárgyaiban, alakjaiban, mint az eszményiekben. Mindezeken felül nem egy szép-müvészt, például festőt szorít anyagi szükség a mindennapira. Példákat hozhatnék-föl, hogy nagy képességű festők, kik történeti vagy genreművekben kevesebb vagy több kitünő festménynyel léptek-föl, utóbb arcképfestéssel, s más alárendelt művekkel bibelődnek folytonosan. Nemde az itész egyéni hajlamuk változására fog következtetni? holott, hogy prózailag szóljak, pusztán a kenyérkeresés könynyebb módjában, a biztosabb kelendőség okában kellene keresnie a kutfőt. Mindez s számtalan ily példák meghiusítják a biztos ismérvet ön elve nyomán.

Továbbá soha se akadt volna ön iróra, kinek

Digitized by Google

agyából társalgás közben a leggeniálisabb humorszikrák pattognak-elő, holott ezek nyomát irataiban csak kis részben találjuk; viszont: beszédben ugyszólván ügyetlent, egyhangút, míg művei telvék sok oldalu elmességgel. Nem gondolnám, hogy ön irodalmunkban is ne tudna a mult korból ily példákat fölhozni! És nem lehet-e a költő, habár költészetén művészi nyugalom uralg, életében a kellő határon tulcsapongó? s több ily ellentét. Ön az ily példákat „gyártott ellentéteknek" nevezi? Quasivero! E szerint hagyjon-föl ön minden psychologiai következtetéssel, mert mihelyt élő vagy elhalt iróval nem bizonyíthatja, „gyártott" lesz!

S átalában a nagy és sokoldalu költő ugy költői mint egyéni felfogása nem oly könnyü, mint ön véli. Shakespeare Hamletje, Goethe Faustja maig sincsen kellőleg megfejtve. A mély humoru költők lelkületét hiszi ön érthetni? holott a humort sem érti s képes megfejteni kellőleg, ugy ön, mint más. De a „költő mégis olyan mint műve!" Olyan? Milyen? Ha a müvet nem fogta-fel ön, hogy fogja-föl emberét? Meghiszem bizony, hogy a Marost megmérheti, de mérje meg hát a tengert legnagyobb mélységén!

Fölemlithető még, hogy több régi s újabb tudósok véleménye szerint, a nemzeti nagy eposok rendesen nem egy, de több költő, ugyszólván századok művei. E nézetben van többi között: Wolf, Stael, valamint Terasson s Aubigne, ki Homér Iliassát „több szátván szőtt szőnyegnek" nevezi; s hasonlót állit Küsters is kritikai történetében. Igy pél-

Digitized by Google

daul Hesiód is (emlithető, habár nem hősköltemény iró) csak a böotiai dalnokok collectiv-neve, ugy az ő, mint a Homér nevét viselő költemények a Pisistratusok korában füzetvén egy egészszé. Homért Lycurg szedette össze, s még az sem bizonyos, ha nem csonkán-e? Az Ossian nevét hordó műről szinte valószinű, hogy azt Machperson a régi gall s ir lyrai hősdalok maradványaiból gyűjté össze, s hogy Ossian is irt volna dalokat, azt csak a népmonda állitja. Hogy e mű nagyrészben Machperson által alakíttatott-át s toldatott-meg, azt az e műben létező (egyéni nézetem) sentimentalismus is tanusítja, miután a sentimentalismus a keresztyénkor szüleménye, s így e mű eredeti részeinél ujabb korú. A Niebelungenénekről szinte ez mondható, Nagy-Károly alatt szedetvén-egybe régi góth hősdalokból. Most már, ha e művekben nincsen műi egység, hogyan van, hogy az egyes költők sajátságai nem ismerhetők-ki belőlök? (mint kiismerhetők például a szentirás költőinek sajátsága:) ha ellenben annak dacára, hogy több költő műveinek összege, van bennök műi egység, nem világos-e, hogy a jó költők idegen érzésbe is a csalódásig tehetik magukat?

Ugy van! a költő idegen érzésbe is képes magát tenni. S ezen most felhozott s több felhozható példa ön átalános ismerettyűjének szinte tetemes oldaldöfést adnak. Mert egészen más az eset, midőn valamely mű bár több művész által, de azon egy időben készittetik, — ekkor föltehetjük s valószinű is,

Digitized by Google

hogy bár a művész több, a mű egésze, a szerkezet, egyé csupán; például Laokoon szobránál kétségtelennek vehető, hogy e művet az atya (Apollodorus) szerkeszté, s két fiát csupán dolgozótársul használta. Ha ellenben külön korszakú szépművészek folynak be azon egy nagyszerű mű előállitására, természetes, hogy ekkor maga a szerkezet is több művészé. Egyik ok a sok között tehát, hogy a műből a szépművész egyéniségére, sőt mint láttuk, még művészi jellemére sincs biztos következtetés, az, hogy idegen érzésbe is teheti magát ugy a festő, zenész, mint a költő. S ha a költők között a drámairó, lelkétől egészen idegen jellemeket is hűven költhet, hogyan ne tehetné magát a subjectiv költő is idegen érzésekbe? Tisztelt barátom Arany (Szász Károly versei birálatában) a kettő közt különbséget tesz: „Más a költőnek objective valamely egyéni érzelembe tenni magát, más pedig subjective oly érzelmet költeni, mely nem létezik, vagy csak lanyha fokozaton.“ De a különbség e kettő között szerintem semmi egyéb, mint hogy objectív költészetben, például a drámában a költő egyéniségének nem szabad láttatnia, ellentétben a subjectiv költészettel. De habár az objectiv s subjectiv költészet — kettő, az iró, ki e kettőt irja (ha t. i. mind a két nemben költ), egy. Ki más szájával (objectiv) tudhat idegen érzést festeni élethíven, tudhat ön szájával is (subjectiv). E kettő tökéletesen egy. Vegyük például magát az Arany által megrótt költeményt; e költeményt nem ismerem ugyan, de kérdem: hogyan ne tudhatná Szász Károly, vagy bármi más jó költő, a bár általa nem ismert nagy-

Digitized by Google

atyát érzéssel megdalolni? azt, ki lelkében, szüleinek ismertetéséből gyermekkora óta a legmelegebb, leghívebb képben él. Ha atyám, nagyatyám iránt sem lehet érzésem (bár szememmel nem láttam, látom lelkem-, szívemmel!) más csak „lanyha fokozatú“, akkor szemmel nem látott nagyjaink iránt, kik nem is egy test egy vér velem, még kevésbé lehetne fölhevülnöm. Nem dalolhatja-e meg a magyar költő honának ugy elhalt mint élő tiszteltjeit: a Hunyadiakat, Rákóczit, Bocskait, Széchenyit, Deákot sat. a legforróbb érzelemmel, ha szinte közülök egyet sem ismerne is? S továbbá, Brassai úr mint természettudós ismerni fogja a — bábaszarkát, s tudni: mily hűven képes utánozni — hogy magához csalhassa őket — különböző apró madárak hangját. Ily mester, ily bábaszarka nem egy van a költők között is. De bár a hang sokféle, az egyéni jellem egy, ugy a költőnél, mint ama madárnál. Ismeretes, hogy az Angelo Mihály által készitett Bachust, (melynek egyik ujját e nagy szobrász letörte, s a szobrot elásta oly helyen hol, épen ásatás történt,) Rafael kiásatván, kétségtelenül ó görög műnek nyilvánitá, még pedig Phidiás vagy Polycletes korából, s csak midőn Angelo a letört ujjat előmutatta, vevé észre Rafael a tréfás csalást. Ily formán járt Winckelmann is Mongs egyik festvényével. Megannyi példák, hogy az ügyes szépművész idegen világba, izlésbe, érzésbe is teheti magát. Véleményemet osztja többi közt Schiller is: „Midőn valamely idegen érzésbe teszszük magunkat, saját érzésünk az.“ S Goethe (emlékezetből idézvén kö-

Digitized by Google

vetkező mondását, szóról szóra nem adhatom). „A költő képes kivetkezni saját egyéniségéből, s másnak egyéniségét öltení-fel.“ *)

Ne hánytorgassuk tehát oly határozottan azt a positivitást a psychologiában, ismerje-el a legmélyebb lélekbuvár is, hogy tudománya csak tapogatódzás. Nem mond-e ön magának ellent már csak ez egyben is, hogy mig psychologiáját „tapogatódzónak“ nevezi, „ismerettyűjét“ ellenben a legpositivebb átalánosságban állitja föl? Jól találó gúnynyal jegyzi-meg Hegel, hogy valamennyi tudomány legpositivebbje a — címer- s származási tan. Különös! egész nemzetek csalódnak — s olykor századokig — hitőkben, csak az egy kritikus nem, ön szerint. Az erkölcsi oldal kiismerésére irónál, embernél, a mű s szó, a kisebbik tényező, a nagyobb az élet, a tettek. S még a tettek, sőt még a folytonos tettek sem mondhatók minden embernél csalhatlan criteriumnak, ismernünk kell egyszersmind az indokokat, a forrást is, melyből azok erednek. Csak ha az indokot ismerjük, juthatunk azon tapasztalatra, hogy olykor a „jó tett“ sem becsülhető; a világ szerint hibás, sőt „bűnös“ tett ellenben meg nem róvható, vagy legalább menthető. „Gyakran legszebb tetteinket is szégyenlenők, — mond Rochefoucauld, — ha a világ, indokait ismerné!“ — „Mert kicsoda tudhatja az emberek közül azt, mi az emberben vagyon, hanemha csak az embernek ő magának lelke, mely ő benne

*) Ha Goethe Hafiza mindennek dacára sem sikerült, nem elvemben s elvében, de költői egyéniségében keresendő az ok.

Digitized by Google

vagyon". (Sz. Pál, a korinthusbeliekhez). — A sok között például csak ez egy oldala is a psycholog buvárlatának, valjon az ugynevezett „jó embert" nem erőhiány, szivhidegség mentette-e-meg ez s amaz erkölcsi botlástól, büntől; a megbukott ellenben nem az erő, érzelem, forró szenvedóly tulsága által sodortatott-e az örvénybe? mily fontos, mily tanúlságos! Hogy tehát mondhassam: „ismerem ez embert! „vizsgálnom kell őt számos évekig, s több oldaláról: szüléi, családja, barátai, ellenei, cselédei irányában, körében, mindennapi szokott apróságaiban, s örömében, bánatában, fölforrt, nyugodt lelki állapotában, sértett önérzetében, méltatlan szenvedéseiben, s a mi legfőbb — mint fölebb is mondám — a hatalom polcán. Ez utolsón a költőket, kivált a magyar költőket ugy-e — Brassai ur! — nincs módunkban vizsgálni. A királyköltők peig, még a költőkirályoknál is ritkábbak.

Átalán véve, Plato azon kétlábu tollatlan állatja, melyet embernek nevezünk, s melyet ő különböző oldalu háromszöghez hasonlít, de kit én inkább a művész szobrához látok hasonlónak, mint ez, legkisebb mozdulatunkra is más más oldalát, más más vonalait tüntetve-föl előttünk, — nagy föladat ön „általános ismerettyűjének!" S e számtalan oldal között legfőbb az ellenlábas oldal; mert az emberi lélek hű mássa ama festménynek, melyen rohanva futó mén ábrázoltatván, ha a festmény megfordíttatott, a jó lábaival ég felé fordulva porban hempergőzött. Ott szökdösik e kis parány, mely isten képére hirdeti magát teremtve, a sors ujja egy nyomására az

Digitized by Google

ég és föld között, mint Cartesius ördögcséje a palackban; s bizony csak a vak imádás s tapasztalatlanság nagyitó üvegén láthatjuk őt óriásnak. „Nem hallottam még oly bűntettet — mond Goethe — melynek elkövetésére öumagamat is képesnek ne érzettem volna!“ Ez aztán a méltánylást érdemlő ön- s emberismeret! Tudja ön, hogy a gymnosophisták s platonikusok szerint, isten ő maga röstelvén bajlódni az ember teremtésével, holmi alrendű angyalokra bízta azt, s azok bizony sok hibát követtek-el eljárásukban. Tréfás idézetemnek értelme: hasztalan követeljük az embertől, irótól mindannak teljesítését, mit szóval s műveikben hirdetnek; elég lesz kivánnunk a tizedrészét. Ha Mikromegas a Saturnusból, Mahomet a holdból hol utazott (s hogy ott utazott, az bizonyos!) új emberfajt hoztak volna a földre, ebből kétségkivül ön hite szerinti emberek s költők válandottak. Ez nem történvén, ha sok között egy őszinte, s szavait tettel is pecsétlő bölcsre, költőre, emberre találunk, érjük-be vele.

S most hadd mutassam föl több első rendű irónak nézeteimmel egyező véleményeit. Ha bár töméntelen idővesztésbe került, nem voltam röst csekély könyvtáram maradványaiból (nagyobb része, Tompa versével szólva: „évek óta utazik“, soha többé át nem lépendő küszöbömet) az itt következő irók tárgyamat illető köteteit átnézni, kiváncsi lévén látni, mennyiben egyeznek előbbi s jelen kritikám nézeteivel, s ismervén más részről Brassai ur „idéző“ szenvedélyét. Mint egyebütt, itten is magyarul adom idézeteimet, mert akadhat csupán magyarul értő ol-

Digitized by Google

vasóm is. Ha Brassai ur azt véli tán, hogy fordításom nem hű, vesse össze az eredetivel, s meg fog róla győződni, hogy az értelem sehol sincsen elferditve általam.

Mirabeau: „Az irók szebb világitásban mutatják magukat, mint a minők valóban.“

Wieland: „A fogalmak s érzés magasztosságáról az iró rendkivüli jellemére következtetni, hamis következtetés.“

Lessing: „A tudóst műveiről itélni ép oly igaztalan, mint az atyát gyermekeiről.“

Stael a németekről, az olasz nyiltszívűséggel ellentétben megjegyzi, hogy gyöngéiket nem mervén bevallani, hatalmas hizelgők.— Ismét ő: „Egy nemzet sem képesebb érzelemre, gondolkodásra, mint a német nemzet; de ha tettre kerül a dolog, akkor fogalmuk nagy terje csak akadályul van gyönge tetterejökre.“ — Ismét ő: „Némely eszmék nagy zajt ütöttek, de valósításukra senki sem gondolt. Szintén mondhatnók, hogy a németeknél a gondolat nem lép frigyre a tettel, s nálok az igazság hasonló ama Hermesszobrokhoz, melyeknek mozgásra, fogásra sem lábok, sem kezök.“ — Ismét ő: „A fennköltt, az isteni, csak pillanatokra mienk; a költő lelkesedése uralma alatt él.“ — Ismét ő: „A mű s irója egyénisége közti egyezés igen ritka, s a nyiltság csalhatlan bizonysága; mert ha az iró célja: a hatás s föltűnés hajhászata, nem fogja magát hűven adni.“

Báco: „Némelyek, tudományukat tekintve, szárnyas angyalok, kivánságukra nézve porban csúszó kigyók.“ — Ismét ő: „A magas állásuak itélete

Digitized by Google

(az emberről) nem alapos, mert szemeik elött eltakart lelki arccal járunk.“ (Épen ily „teoti incedunt“ az irók is a „superioresek“ az itélő közönség előtt).

Molière: „Az emberek beszédeikben mind egyenlők, tett különbözteti őket.“

Jean Paul: „A pillanat ihlettsége nem terjed-ki az egész életre.“ — Ismét ő: „Mindenki két álcát hord: egyetemest, és személyit.“

Boileau: „Az ember álarcban jár; eltérvén a természettől, fél magát saját képében mutatni.“

Cleantes bölcsész ily formán szól a peripatetikusokról: „A lanthoz vagytok hasonlók, mások füleinek szép zenét mondotok, de magatoknak nincs fületek.“

Lactantius: „Vajha oly sokan cselekednétek jól, a mily sokan jól beszéltek!“

Horácz mondja magáról: „Virtutis verae custos, rigidusque satelles, nunc in Aristippi furtim praecepta relabor“ (az az föllángol, s ujra visszaesik a régibe).

Plátóról tudjuk, hogy a költőket kitiltandóknak vélte a köztársaságból, mert nem a tett emberei.

Goethe: „óhajtható volna az iróban, hogy szelleme szép tulajdonaival lelke, szíve tulajdonai is egyezzenek s ezen óhajtásunk, habár ritkán teljesül is.“ — Ismét ő: „A régi skaldok, celták, görögök, keleti költők költeményei miért oly erőteljesek, lángolok, nagyszerüek? mert a természet ösztönzé őket dalra, mint légben a madarat. Minket — tagadhatjuk-é? — minket, csinált érzelem, melyet a régiek

Digitized by Google

csodálata szül, hajt a lanthoz, s ez okból kevés kivétellel, legjobb dalaink is csupán utánzott másolatok."

Macaulay: „Szavak, semmi más mint puszta szavak voltak a legnevezetesebb bölcsek műveinek gyümölcsei, három egész nemzedék ideje alatt."

Juvenalis: „Mennyire különbözött a bölcsek élete, munkáiktól!"

Wienbarg: „Pillantatnyi heves fölizgatás s lehült szenvedelmek közt ingadoznak a jók, legjobbak is közöttünk, s a szellemi jó és szép nyilatkozatai, s a legmindennapiabb aljasságok gyakran azon egy időben találkoznak."

Herder: „Az iró élete leghűbb magyarázója műveinek, ha tudniillik az iró hű magához, s szavaival egy, s nem az országuton járó csordával bőg együtt." Ismét ő: A véres játék lejátszva, a függöny legördül, a hős leveti harci mezét, a színész öltönyét, s házi kabátjukban gyakran mindketten a legmindennapibb emberek." Ismét ő: „Nem mindég lényeges, hogy a költők az általok rajzolt jellemekkel birjanak." Ismét ő: „A mű és tett, nálunk iróknál olykor távol áll egymástól. Ez okból a könyvek semmi más mint halottak, múmiák, s nem eleven léleklakta testek. A görögök, rómaiak, sőt a gallusok, britanusok legfőbb irói szónokok voltak, sőt cselekvő személyek is, ez okból a beszéd s tett szelleme él, s lehel műveikben."

Kant: „ki az embert úgy a régi mint újabb korban vizsgálja, nem fog ugyan Timonná válni itéletében rólla, de igen: Mómussá, s inkább bal-

Digitized by Google

gatagságot mint rosszaságot látni, fajunk jellemében. Miután azonban a balgatagság, gonoszsággal is vegyül az ember erkölcsi physiognomikájában, ez okból már csak gondolatai nagy részének eltitkolásából is, melyet minden okos ember szükségesnek vél, kitünik, hogy mindenki jónak látja közöttünk ügyelni magára, s nem engedni, hogy mások lelkünk mélyébe pillantsanak."

Allan Cunningham: „Nevezetes életrajzi cikket fogna adni annak nyomozása: mily keves mű egyezik irója egyéniségével."

Schiller: „Láthatjuk ugyan az ember beszédéből, milyennek akar általunk tartatni, de hogy milyen valóban azt arca s teste beszédközbeni játékából, tehát önkéntelen mozdúlataiból kell kitalálnunk." Ismét ő: „Olykor még a gyöngében is herkulesi föllelkesülés lángol. . . A mi Hallerünk, ki a hivságos becs semmiségének álarcát oly férfiasan rántá-le, kinek bölcsi nagyságát annyira csodáltam, e Haller, a lovagrendjel még hiúbb semmiségét nem volt képes visszautasítani. Meg vagyok én arról győződve, hogy a szépművész, bölcs s költő, eszményi boldog perceikben ép oly nagy s jó emberek, mint az általok rajzolt alakok, de ám a lélek ezen nemessége soknál csak természetlen állapot, a vér elevenebb lüktetése s a képzelet rohanó szökése által idézve-elő, de mely épen ez okból mint minden más varázslat, hamar tova száll, a szivet a szenvedelmek zsarnoki kényének annál lehangoltabban adva-át."

Az itt idézett nagy irók véleményei mint lát-

Digitized by Google

ható, teljesen egyezők állításaimmal. Sőt némelyike, míg én csak kivételesen szólok, átalánosságban állitja föl elvét; teljes ellentétül Brassai urral, ki, mivel elvét átalánosságban nem ismerem el, szememre hányja, hogy a logikában a principium convenientiaet tagadom, de kit Goethe, Kant, Schiller, Herder, s velem együtt minden más, arra figyelmeztetnek, hogy jó lett volna meggondolnia, miszerint a principium convenientiae mellett a logika, a principium contradictionis-t is tanitja.

Empedocles az Aethnába, Aristoteles az Euripusba ugrottak, meg nem fejthetvén természeti működésök titkát; Brassai ur pedig a poétákba szökött, s oda is veszett. Ismerettyűjét a bölcseség baglya gyanánt mutatja-be, a néző azonban nem élő, csupán kitömött, üvegszemű bagolynak látja azt. Ezt maga Brassai ur sem tagadja, de azzal védi, mivel a dühös Orlando védte döglött lovát: „az igaz, hogy nem él, de csakis ez egy hibája van.“ El kell ismernünk, hogy Brassai ur sokoldalu ismerettel bir, de önhittsége s ebből eredő paradox állitásai következtében valóban nem másnak, mint a magyar irodalom kozákjának nevezhető; minden csatározásban részt vesz s tüzesen harcol, de eldöntő csatát még aligha nyert.

Ha Brassai ur igy állitaná-föl elvét: m ű v é v e l a z i r ó v á g y a i b a n, s z e n v e d é l y e i b e n e g y! igaza volna, de igy is az őszinteség föltételével. De midőn tettben is egynek mondja, s átalánosságban! nagyon messze jár a valótól.

Hogy e sokoldalú tárgy kellőleg legyen kifejtve általam, korántsem igénylem; s itt ott talán ellenmon-

Digitized by Google

dásba is eshettem magammal,— de elvem, miután az kivételesen szól,— cáfolhatlan; mert csak a tapasztalatlan képes tagadni, hogy az emberek nem kisebb, de sokkal nagyobb részénél nem egy a szóval a tett. Jelen cáfolatom tartalma tehát dióhéjba szorítva következő: csak ha az iró ön lelkéből meritő, eredeti, önálló, lelke erejét tapasztalásból ismerő, s ugy fény mint árnyoldalait őszintén adó — lehet egy — művével; azon tárgyakban t. i. melyek a költészet szabadabb, korlátlanabb világából az élet korlátoltabb országába is áthozhatók.

Emberekbeni skepsisem, de tapasztalás-igazolta skepsisem, csak a kellő határig terjed, s célravezetőbb Brassai ur vakhiténél.*) Hogy azonban az „ismerettyű" tisztelt irója az imént idézett tekinté-

*) Ugy a szépmüvészetekre, mint minden másra semmi nem ártalmasabb, mint az ugynevezett megszentelt hitben vakon megnyugvás. A ki nem mozdul helyéből, nem lép előre. A bár századok alapitotta véleménybeni föltétlen hit, nagy gyöngeség. S még nagyobb gyöngeség, meggyőződésünket milliók ellen bár, kimondani nem merni. Csak egy példát emlitek, Apolló szobra már Weickelmann előtt s [még inkább utánna a férfialkat legeszményibb példányának tartatott s tartatik, mind a mellett, hogy nem egy műértő szeme akadt-föl férfiatlan szük csipején, mihez még én azon észrevételemet csatolom, hogy vállai a perecnél aszkóros alkatnak. Csudálom, hogy a főbb műértők által ezen eszményi alkat bitorlója még eddig sem dethronizáltatott. Volt alkalmam látni a régiben Eperjesen Fehérvári gyüjteményében egy, ha jól emlékezem, alig 8—9 hüvelyknyi magas bronz szobrocskát, felette magas áron szerezve-meg tulajdonosa által Olaszhonban. E kis szoborral, ha az nagyban volna kivive, távolról sem állhatná ki Apolló elhiresült szobra a versenyt. Pulszki Ferencet s kivált hazánk első műértőlét Henzelmannt hivom fel bizonyságomul.

Digitized by Google

lyek egyhangú véleménye dacára sem lesz meggyőződve átalános elve tarthatlanságáról, képzelhető; s így, ha tán kedve volna mellette kardra kelni még egyszer, többé ne velem, de e lángeszek seregével, — kik, mint az elhúnyt elődök szellemei a hunek csatájában, keltek-föl sírjaikból elvem védelméül, — kisértse meg küzdeni végcsatáját.

Végül még pár szót. Börne „göttliche Grobheit" ja mindamellet hogy nincs a görög-mythologiai istennők közt emlitve, hatalmasan szerepel ugyan az Ilias hőseinél, sőt Zeüsz szájában is Here asszony ellen, mindennek dacára is jól teszi azonban a kritikus, ha ez istennőnek nem gyújt tömjént. Ezen elvnél fogva helyzetemben minden más figyelmeztetni fogná az „ismerettyü" tisztelt iróját, hogy — kivált midőn épen semmi ok nem adatott az ellenkezőre — a volt humaniorum tanártól méltán követelhető volna a humanus modor, s hogy azon önhitt, fitymáló, packázó modor, mely lelkétől, ugy látszik, elválhatlan, hozott már nem egyszer annyi vereséget fejére. Fogat fogért! — Mondom, minden más e figyelmeztetést tenné Brassai urhoz, én nem teszem, jól ismerve Kruge mondását, hogy: „a vén bűnös nem tér meg!" Csupán azt mondom tehát, hogy én, Br. ur modora dacára is birtam volna simára gyalúlni cáfolatomat, ha biztosan nem tudom, hogy az korántsem öngyőzelemnek fogott volna Brassai ur által tekintetni, — csupán — meghunyászkodásnak. Ez ok szülé, e cáfolatnak előbbi kritikámtól egészen eltérő modorát. Valóban, állításomnak, hogy: a mű nem mindig egy irója egyéniségével, széles e hazában senki más nem

Digitized by Google

örülhetne annyira, mint épen Brassai ur! Ha pedig egyik barátom állítása, hogy: Brassai úr társalgási modora szíves, nyájas, megnyerő, — való; ez ellentét, kritikai modora s egyénisége között, uj adalék elvem alaposságára. — Béke velünk!

Az olvasóhoz.

Az előszóban tett igéretnél fogva elő kell adnom mi oknál fogva nem jelenhete meg a Szépirodalmi Figyelőben jelen, még jun. 26-án fölküldött cáfolatom? E lap tisztelt szerkesztője Arany János ur által, két ízben irt magánlevelében az kivántatott tőlem, hogy habár Brassai úr, mint sárdobáló szekérkerék bánt velem, én ellenben mint himes tojással bánjam Brassai úrral. Hiszen úgy bánom! de hogy karcolás közben a tojás itt-ott betört, nem tehetek róla. Szabad volt-é Brassai úr ama kilencszarvú buzogányából, mely bűntelen fejemet megsebzé, — s melyeket a t. szerkesztő ur letörni nem tartá valónak — éles hegyű nyilakat gyártanom, valamint a szerkesztői jogokhoz tartozó-é, e nyilak elé hárító paizsúl v e t o-t emelni? — itéld meg tisztelt olvasóm! Nemde, te azon hitben vagy, hogy gúnyoros hangu támadó kritikára lágyan irassék-é az antikritika, vagy szinte gúnyoros hangon, az egyedül a megtámadott féltől függ? „Természetes“, fogod mondani. Én is e hitben voltam, de végére jártam a szerkesztő urnál, hogy: nincs igazunk! Az az: igazunk van, ha Brassai ur kritikája adatik, de midőn Szemere antikritikájá-

Digitized by Google

nak kelletnék adatni: nincs igazunk. Szerkesztő ur oly formán bánik, lapja minden mások fölött kiváltságokkal biró kedvencével, mint anya gyermekével, midőn ezt az udvaron szemközt jövő pulykakakas elől kötényébe rejti. Brassai úr valóban a szerkesztő ur által elkényeztetett — öreg gyermek, s a kényeztető dajkának csak örülnie kellene, ha vásott gyermekét ez s amaz kissé megfenyíti, s legalább nehány percre megjavultan — adja vissza ápoló ölébe.

Digitized by Google

Sajtóhibák.

A 41. lapon s meg a Milton is helyett olv. maga Milton is.
A 51. „ ketőtt helyett olv. kettő.
A 68. „ Nem egy szép művészt helyett olv. szépművészt.
A 70. „ mint kiismerhetők helyett olv. kiismerhető.

00291

Digitized by Google

30/1140

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Gaylord
PAMPHLET BINDER
Syracuse, N. Y.
Stockton, Calif.

895.2B735
DS

MAY 25 1965

Digitized by Google